

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

แนวคิดทางการเมืองในพุทธปรัชญา แม้จะไม่ได้มีโครงสร้างทางความคิดเหมือนทฤษฎีการเมืองตามหลักการทางรัฐศาสตร์ เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งเสนอทฤษฎีการเมืองโดยตรง แต่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาด้านคุณค่าของมนุษย์ และมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนามนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ภายใต้หลักศีล สมาธิ และปัญญา แต่อย่างไรก็ตาม หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยในการแก้ปัญหาทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การแก้ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมทางจริยธรรมของผู้ปกครอง และประชาชนที่อยู่ร่วมกันในสังคมการเมือง หากทุกคนเป็นคนดีก็จะทำให้ครอบครัว ชุมชน และสังคมมีความอยู่ดีมีสุขไปด้วย ดังนั้น คุณลักษณะหรือคุณสมบัติด้านคุณธรรมของคนในสังคมจึงเป็นกลไกสำคัญในการเมืองการปกครอง ในบทนี้จะได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชาที่ดีว่า มีองค์ประกอบอะไรบ้าง ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองแบบธรรมราชาได้อย่างชัดเจน

๓.๑ ความเป็นมาและความหมายของธรรมราชาหรือจักรพรรดิ

ก่อนจะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา ในเบื้องต้นจะได้กล่าวถึงความเป็นมาและความหมายของธรรมราชาหรือจักรพรรดิ เพื่อจะได้ทราบจุดกำเนิดความคิดของผู้ปกครองแบบธรรมราชา และจะได้ทราบว่า พระเจ้าจักรพรรดิและธรรมราชาว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร จากนั้นจะได้อธิบายองค์ประกอบของผู้ปกครองแบบธรรมราชาต่อไป

ความหมายของจักรพรรดิ

คำว่า จักรพรรดิ มาจากภาษาบาลีที่ว่า จกฺกวัตติ หรือ จกฺกวัตฺติ โดยแยกออกเป็น ๒ คำ คือ “จกฺก” และ “วัตติ” โดยขยายความหมายได้หลายอย่างดังนี้

คำว่า “จกฺก หรือ จักร” ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองดุจล้อรถซึ่งนำรถไปถึงจุดหมายปลายทาง หมายถึง จักรธรรม ^๑ นอกจากนั้น ยังมี

^๑ จักร ๔ (จักรสมบัติ ๔) คือ (๑) ปฏีรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๒) สัปปริสุปัสสยะ การคบหาสัตบุรุษ (๓) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ (๔) ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๕/๔๓๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

ความหมายว่า ธรรมจักร, อริยาบถ, สมบัติหรือจักร ๔, อาณาจักร, เขตแดน, ราชอาณาจักร และอาวุธ^๒ ส่วนคำว่า **วตติ** แปลว่า ความประพฤติ, ความเป็นไป, การให้เคลื่อนไป, การดำเนินไป

เมื่อรวมคำเป็น **จกกวตติ** จึงหมายถึง การให้จักรหรือธรรมเคลื่อนไป, การทำให้จักรรตนะหมุนไป, การให้หลักธรรมเคลื่อนไปและการให้อาณาจักรดำเนินไปโดยธรรม

ในด้านความหมายเกี่ยวกับผู้ปกครอง คำว่า **จกกวตติ** หมายถึง **จักรพรรดิ** หรือพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายคำว่า “**จักรพรรดิ**” ไว้หลายที่ดังนี้

(๑) พระราชาผู้ให้จักรหมุนไป คือ อาณาเขตอื่นครอบงำไม่ได้ ล่วงล้ำไม่ได้ ประกอบด้วยสังคหัตถ์อันเป็นอัจฉริยธรรม ๔ ประการ^๓ (๒) พระราชาผู้ยังจักรรตนะให้หมุนไปหรือหมุนไปด้วยจักรสมบัติ ๔ และทรงดำเนินอริยาบถเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายว่า **จักรพรรดิ** ในความหมายเดิมทางธรรม ไม่ใช่จักรพรรดิแบบที่คนไทยนิยมแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Emperor ซึ่งฝรั่งเขาไม่แปลเป็น Emperor และในวงวิชาการ จักรพรรดิ เขาแปลกันว่า Universal Monarch หรือ Universal Ruler คือ พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองที่เป็น Universal (ไม่ใช่เจ้าผู้ปกครองแบบ Empire)^๕

จากความหมายต่างๆ ที่กล่าวมานี้ คำว่า พระเจ้าจักรพรรดิ สามารถสรุปความหมายเป็น ๓ ประเภทคือ ๑) บุคคลผู้เป็นจักรพรรดิที่มีบทบาทและหน้าที่ในการปกครองในอาณาจักรที่กว้างใหญ่ ๒) ผู้มีพฤติกรรมประกอบด้วยธรรมหรือเป็นธรรมราชาทั้งคุณธรรมส่วนตัว และหลักคุณธรรมจริยธรรมที่พึงปฏิบัติต่อผู้อื่น และ ๓) ผู้ปกครองรัฐโดยธรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และเพื่ออุดมคติสูงสุดแห่งชีวิต

ความหมายของ “ธรรมราชา”

คำว่า “ธรรมราชา” นั้น ประกอบด้วยคำว่า “ธรรมะ กับ ราชา” โดยมีความหมายดังนี้

คำว่า ธรรม แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ คงอยู่ หรือ มีอยู่, หน้าที่, ความดี, ความถูกต้อง, ความเหมาะสม เหตุให้เกิด...และสิ่งที่เกิดโดยเป็นปัจจัยของกันและกัน^๖ ระเบียบปฏิบัติ, บรรทัดฐาน,

^๒ ดูรายละเอียดใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๘๓.

^๓ ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๗/๘๒ ; **สังคหัตถ์ ๔** คือ ทาน, ปิยาจา, อตถจริยา และ สมานัตตดา.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๕/๔๓๘, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒-๓๓.

^๖ บรรจบ บรรณรุจิ, “ธรรมราชา-พระธรรมราชา รากฐานของประชาธิปไตยที่คนไทยน่าจะพึงประสงค์” ใน **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้าครั้งที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๖ ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส เจริญการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

กฎหมาย, ความเป็นธรรม, คุณภาพ^๗ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้มีทัศนะว่า ธรรมหรือธรรมะ หมายถึง หน้าที่ของมนุษย์ที่ปฏิบัติตามกฎธรรมชาติและผลที่เกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ^๘ คำว่า ธรรมะ ในความหมายแห่ง “ธรรมราชา” นั้น หมายถึง ความดี ความงาม ความถูกต้อง ความสงบ เรียบร้อย ระเบียบ กฎหมาย วัฒนธรรม ประเพณีที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวเมือง^๙ ปรีชา ช่างขวัญยืน มีความเห็นว่า ธรรม มีความหมายหลัก ๒ อย่าง คือ ๑) หน้าที่ทางศีลธรรม และ ๒) สิ่งที่ชอบธรรม^{๑๐}

ความหมายแห่ง “ธรรม” ดังกล่าวมาสามารถสรุปได้ดังนี้ ๑) ความหมายเชิงวิธีการ ได้แก่ วิธีปฏิบัติที่เป็นสาเหตุหรือเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งงาม ๒) ความหมายเชิงพฤติกรรม หรือเป้าหมายของการกระทำ ได้แก่ หน้าที่ ความถูกต้อง ความดีงาม ความชอบธรรม คุณธรรม

คำว่า **ราชา** ในอัครัญญสูตร หมายถึง ผู้ให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม^{๑๑} ผู้ที่ทำให้ประชาชนยินดีพอใจ ทำให้ชาวโลกพอใจด้วยบำเพ็ญสังคหวัตถุ ๔^{๑๒} ผู้ทำให้บุคคลอื่นยินดีโดยธรรม^{๑๓} ผู้รุ่งเรืองด้วยอสิริสมบัติ^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ได้นิยามว่า ผู้ยังเหล่าชนให้อิ่มเอมใจหรือผู้ทำให้คนอื่นมีความสุข ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน ผู้ปกครองประเทศ^{๑๕} ในพระวินัยปิฎกให้ความหมายไว้ว่า ราชา หมายถึง ผู้ปกครองหลายระดับ ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน ผู้ปกครองประเทศ ผู้ปกครองมณฑล ผู้ปกครองหมู่บ้าน ผู้ตัดสินคดี มหาอำมาตย์ หรือเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจสั่งประหารและจองจำได้^{๑๖} จากความหมายที่กล่าวมา ราชา จึงหมายถึง บุคคลผู้มีบทบาทและหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง โดยทำให้ผู้อื่นเกิดความยินดีพอใจ และมีความเชื่อมั่นหรือไว้วางใจ

^๗ Ven.Nyanatiloka, *Buddhist Dictionary Manual of Buddhist Term & Doctrines*, (Kandy : Buddhist Publication Society, 1988), p.97.

^๘ กวีวงศ์ (รวบรวมและเรียบเรียง), *สรณิพนธ์พุทธทาสว่าด้วยวิถีประชาธิปไตยและหัวใจเศรษฐกิจพอเพียง*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒-๑๓.

^๙ พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, *พุทธวิธี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗๗.

^{๑๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ธรรมรัฐ - ธรรมราชา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๖.

^{๑๒} ข้อความนี้จากรูปประโยคภาษาบาลีว่า “จตุทิ วา สงคหวัตถุทิ โลกํ รมยเตติติ ราชา.” ใน ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๒๓/๒๒๐.

^{๑๓} สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๑๐/๔๔๑.

^{๑๔} ที.ส.ฎีกา. (บาลี) ๑๕๐/๒๕๖, ที.ส.อภินวฎีกา. (บาลี) ๑๕๐/๗.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๔๑.

^{๑๖} วิมพา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

เมื่อรวมคำทั้งสองเป็น“ธรรมราชา” จึงมีความหมายสำคัญว่า พระราชาโดยธรรมพระราชาที่ปกครองโดยธรรมหรือพระราชาแห่งธรรม และเรียกกับบุคคลทั่วไปว่า ผู้ปกครองหรือผู้นำที่ทำให้ประชาชนเกิดความยินดีด้วยธรรม

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าจักรพรรดิและธรรมราชา คำว่า “ธรรมราชา” ในพุทธปรัชญานั้น เป็นคำขยายที่แสดงถึงคุณลักษณะด้านคุณธรรมของผู้ปกครองที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือพระราชาสามัญ โดยปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

(๑) เป็นคำขยายพระนามของพระราชาที่มีสถานะเป็น “พระเจ้าจักรพรรดิ” มีปรากฏในจกัถวัตติสูตร มหาสุทฺถสนสูตร ธัมมราชสูตร มหาปทานสูตร เป็นต้น ดังตัวอย่างข้อความในจกัถวัตติสูตรว่า“พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหะเนมิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม(ธรรมราชา) ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ..”^{๑๗}

(๒) เป็นคำขยายพระนามของพระราชาที่มีสถานะเป็น “พระราชาสามัญ” มีปรากฏในมณฑลสูตรดังข้อความว่า “พระพุทธเจ้าตรัสว่า อานนท์...ในกรุงมิถิลาแล้ว ได้มีพระราชาทรงพระนามว่า มณฑล เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็นมหาราช ผู้ตั้งมั่นในธรรม...”^{๑๘}

จากที่ได้อธิบายมาจึงสรุปได้ว่า ธรรมราชามีความสัมพันธ์กับผู้ปกครองในฐานะเป็นคำขยายพระเจ้าจักรพรรดิ มหาราช หรือพระราชาสามัญ แสดงถึงคุณลักษณะทางคุณธรรมหรือพฤติกรรมที่ดีงาม ในการปกครองบ้านเมือง หรืออาจจะใช้เป็นคำขยายของผู้ปกครองใดก็ได้ที่ปกครองบ้านเมืองโดยมีวิธีปฏิบัติแบบธรรมราชา

ความเป็นมาของธรรมราชาหรือจักรพรรดิ

แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชา เป็นแนวคิดที่มีวิวัฒนาการมาจากปรัชญาฮินดู กล่าวคือ ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในฮินดู เกิดจากกษัตริย์หรือพระราชาที่ทรงธรรมหรือทำหน้าที่ในการขยายอำนาจด้วยการรบหรือปราบปรามให้ผู้อื่นยอมอยู่ในอำนาจของตน จนได้เป็นผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่กว่าราชาทุกประเภท เรียกว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ส่วนในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงผู้ปกครองที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในพระไตรปิฎกอรุณกถาและคัมภีร์อื่นๆ เช่น จกัถวัตติสูตร มหาสุทฺถสนสูตร เป็นต้น โดยเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ยกแสดงคุณลักษณะของผู้ปกครองที่ดี ที่

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒.

แสดงบทบาท และหน้าที่บริหารบ้านเมืองโดยธรรม ใช้เครื่องมือ คือ หลักคุณธรรมหรือหลักแห่งความดีงามเป็นกลไกในการปกครอง และผู้ปกครองและประชาชนยอมรับร่วมกันในวิธีการปกครองดังกล่าว

ในกาลต่อมา เกี่ยวกับความเป็นมาของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์ทางพุทธศาสนายุคหลังๆ เช่น โลกสันฐาน โลกบัญญัติ ได้จำแนกพระเจ้าจักรพรรดิไว้ ๓ ประเภท คือ (๑) พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาล เป็นผู้ครองจักรวาล ครองโลกจนสุดแดนมหาสมุทรทั้ง ๔ ทวีป เช่น พระเจ้ากาลิงคราช^{๑๙} (๒) พระเจ้าจักรพรรดิในทวีป เป็นผู้ครองเฉพาะชมพูทวีป เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช (๓) พระเจ้าจักรพรรดิในประเทศ เป็นผู้ครองมหาประเทศเพียงประเทศเดียว เช่น พระราชาแห่งสิงหล^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์ชั้นหลังได้แบ่งประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิออกเป็นประเภทต่างๆ เป็นการแบ่งตามพื้นที่การปกครองว่ามีอาณาจักรเล็กหรือใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม แต่ละพระองค์จะมีจุดร่วมเดียวกัน คือ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม

สำหรับผู้ที่จะมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถากล่าวว่า ผู้มีคุณลักษณะแบบมหาบุรุษ (มหาปุริสลักษณะ) จะเป็นเครื่องหมายบอกผู้้นั้นว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ^{๒๑} หรือผู้มีลักษณะมหาบุรุษจะมีคติเป็น ๒ อย่างเท่านั้น คือ (๑) ถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม (เป็นธรรมราชา) (๒) ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก^{๒๒} เนื่องจากพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิจะมีลักษณะของมหาบุรุษเหมือนกัน โครงสร้างทางกายภาพอาจแตกต่างกันได้ แต่ต้องมีสัญลักษณ์ของมหาบุรุษเช่นเดียวกัน การมีมหาปุริสลักษณะนี้เป็นคุณสมบัติทางบุคลิกภาพอันดีงามเมื่อบุคคลได้พบเห็นผู้มีลักษณะมหาบุรุษนี้แล้วจะเกิดความเคารพศรัทธา และการได้ลักษณะความเป็นมหาบุรุษนี้ เกิดจากการทำกรรมดีและมีพฤติกรรมดีงามทั้งกายวาจาและใจอย่างสมบูรณ์เท่านั้น

^{๑๙} พุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๖๐/๓/๖/๒๗๓.

^{๒๐} วิมहा.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗-๑๑๘ ; ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวขยายความสนับสนุนตรงกันว่า พระราชาแห่งปฐพีทั้งสี่ (ปถพยาราชา) คือ เป็นจักรพรรดิในทวีป เช่น พระเจ้าอโศก ชื่อว่าพระราชาทั่วทั้งแผ่นดิน, ผู้เป็นพระราชาในทวีปอันหนึ่ง เช่น พระราชาสิงหล ผู้นั้นชื่อว่า พระราชาทั่วทั้งแผ่นดิน, พระราชาผู้เป็นใหญ่เฉพาะประเทศแห่งทวีปอันหนึ่ง เช่น พระเจ้าพิมพิสาร และ พระเจ้าปเสนทิ เป็นต้น ชื่อว่า พระราชาเฉพาะประเทศ (ปเทศราชา).

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๕๓๙.

^{๒๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๙๐-๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓, ที.ปา. (ไทย)

พระเจ้าจักรพรรดิจะมีคุณลักษณะพิเศษ คือ ทรงคุณธรรมและปกครองโดยธรรม ในด้านคุณสมบัติทางกายภาพ และพระราชสถานภาพของความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีความตรงกับแนวคิดปรัชญาฮินดู โดยที่พระเจ้าจักรพรรดิต้องมีลักษณะมหาบุรุษและมีพระราชสถานะเป็นผู้ปกครองที่สูงส่งกว่าผู้ปกครองทุกระดับทั้งด้านอำนาจ อาณาเขต สิริราชสมบัติในการปกครอง แต่ในพุทธปรัชญาจะมีความแตกต่างจากฮินดูในการได้สถานะความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวคือ ในปรัชญาฮินดูผู้จะมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิต้องเป็นวรรณะกษัตริย์ เป็นนักรบที่เกรียงไกรเก่งกาจ สามารถขยายอาณาจักรและอำนาจทางการเมืองได้กว้างใหญ่ไพศาล ส่วนในพุทธปรัชญา กลับมีทัศนะแย้งว่าผู้จะมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้นั้น ไม่จำกัดวรรณะหรือเชื้อชาติ แต่เกิดจากการปฏิบัติหลักการของธรรมที่ทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักจักรวรรดิวัตร หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ และศีล ๘ และเป็นผู้ปกครองที่สูงด้วยคุณธรรมหรือมีธรรมเป็นเครื่องวัดสถานะความสูงส่ง ไม่ใช่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพราะความยิ่งใหญ่เฉพาะด้านอำนาจและการมีแสนยานุภาพด้านกองทัพหรือการมีศัสตราอาวุธ นอกจากนั้นหากทุกคนปฏิบัติตามข้อปฏิบัติดังกล่าว ก็จะได้ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิและมีความสูงส่งด้วยอำนาจแห่งคุณธรรมเสมอกัน ดังนั้น ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในพุทธปรัชญาจึงเกิดจากคุณธรรม ส่วนความเป็นธรรมราชามีความสัมพันธ์กับพระเจ้าจักรพรรดิในฐานะเป็นคุณลักษณะด้านคุณธรรม โดยไม่สามารถแยกออกจากพระเจ้าจักรพรรดิได้ เนื่องจากจักรพรรดิในพุทธปรัชญาเกิดขึ้นจากการประกอบคุณงามความดีและเป็นผู้ทรงธรรมเท่านั้น และคนจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ต้องมีลักษณะมหาบุรุษ และการมีลักษณะของมหาบุรุษเกิดจากการประกอบกุศลกรรมเท่านั้น

๓.๒ ปัญหาทางการเมืองและการกำเนิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา

แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา มีวิวัฒนาการกำเนิดความคิดมาจากสองส่วนคือ ประการที่หนึ่ง คือ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ เป็นวิวัฒนาการความคิดมาจากแนวคิดธรรมราชาในปรัชญาฮินดู เนื่องจากพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในท่ามกลางสังคมแบบฮินดู จากความเป็นจริงด้านประวัติศาสตร์นั้น พระพุทธองค์ในขณะที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะก็ทรงศึกษาคัมภีร์เวทหรือมีวิธีปฏิบัติแบบพราหมณ์หรือฮินดูมาก่อน เมื่อผนวชและได้ตรัสรู้เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็ทรงประกาศคำสอนในสังคมฮินดู ไม่ได้ปรับเปลี่ยนภาวะแวดล้อมทางการเมืองแต่อย่างใด เพียงแต่พระพุทธองค์ทรงตรัสหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาภายในจิตใจของมนุษย์เป็นหลัก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทุกคนเข้าใจสาเหตุแห่งความทุกข์ และวิธีการดับทุกข์ของชีวิตได้อย่างถูกต้องหรือดับความทุกข์ได้อย่างแท้จริง

เมื่อพิจารณาจากการที่พระพุทธองค์ทรงประกาศคำสอนอยู่ในสังคมฮินดู ซึ่งเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในยุคนั้น แนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองแบบธรรมราชาแบบฮินดูที่นิยมใช้

กันอยู่ในขณะนั้น พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงขัดแย้งหรือกล่าวร้ายแต่ประการใด หากแนวคิดใดเข้ากันได้กับหลักคำสอนทางพุทธศาสนาพระองค์ก็ทรงสนับสนุนว่า เป็นการกระทำที่ดีอยู่แล้ว หากแนวคิดใดขัดกับหลักพระพุทธศาสนา ปฏิบัติตามแล้วเกิดความเดือดร้อนหรือได้รับผลเป็นทุกข์ในภายหลัง พระพุทธองค์ก็จะทรงเสนอหลักคำสอนหรือแนวคิดใหม่ เช่น ตามคติของพราหมณ์เชื่อว่า การประกอบพิธีบูชามหายัญ โดยการฆ่าสัตว์จำนวนมาก เช่น โค ลูกโค แพะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัวเพื่อบูชายัญจะเป็นมหากุศลอย่างยิ่งใหญ่ แต่พระพุทธองค์ไม่ได้คัดค้านหรือปฏิเสธการบูชายัญแบบพราหมณ์นั้น เพียงแต่พระองค์ทรงชี้โทษของการบูชายัญเช่นนั้นและเสนอคำสอนใหม่ว่า วิธีการบูชามหายัญที่จะได้รับผลเป็นมหากุศลนั้นคือ การไม่เบียดเบียน การไม่ฆ่าชีวิตของสัตว์อื่น ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การทำทานแก่ผู้อื่นหรือบูชาบุคคลที่ประพฤติดีมีหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นต้น^{๒๓} จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์เสนอแนวคิดทางการเมืองใหม่ที่แตกต่างหรือเห็นแย้งจากแนวคิดเดิมกล่าวคือ แนวคิดการทำพิธีบูชามหายัญแบบใหม่ที่ดีหรือเป็นมหากุศล คือ การไม่ฆ่าหรือประหารชีวิตของสัตว์อื่น เมื่อบูชายัญแล้วต้องก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ไม่เกิดความเดือดร้อนหรือทุกข์ใจในภายหลัง

ประการที่สอง คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชา เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากความเห็นแย้งกันหรือเป็นข้อถกเถียงกันในหลักการ และวิธีการปกครองระหว่างผู้ปกครองแบบอิตติปาติโดยกับผู้ปกครองแบบธรรมาธิปไตย กล่าวคือ การปกครองแบบอิตติปาติโดยที่ขาดสติและขาดคุณธรรมในการปกครอง จึงทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองเป็นเหตุนำไปสู่วิวัฒนาการทางการเมือง ก่อให้เกิดแนวคิดแบบธรรมาธิปไตยหรือผู้ปกครองแบบธรรมราชาขึ้น ซึ่งเรื่องดังกล่าวได้ปรากฏในจกัถวัตติสูตรที่กล่าวถึงความเจริญ และความเสื่อมของรัฐที่มีสาเหตุมาจากผู้ปกครองเป็นหลัก นอกจากนั้น แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชานั้น ก็มีปรากฏในพระสูตรอื่นๆ เช่น มหาสสุตัสสนสูตร มหเวทสูตร ธรรมราชาสูตร เป็นต้น แต่ในจกัถวัตติสูตรจะกล่าวถึงแนวคิดปรัชญาทางการเมืองไว้อย่างเป็นเป็นระบบ และมีรายละเอียดเกี่ยวกับผู้ปกครองที่เป็นคู่ขัดแย้งกันระหว่างผู้ปกครองที่ดีมีคุณธรรมและผู้ปกครองที่ไม่ดีหรือขาดคุณธรรม

ดังนั้น เพื่อความเข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับกำเนิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา จะได้อธิบายวิวัฒนาการกำเนิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา โดยวิเคราะห์จากเรื่องที่ปรากฏในจกัถวัตติสูตรเป็นหลัก ซึ่งข้อความในจกัถวัตติสูตรระบุว่า การกำเนิดของพระธรรมราชานั้น เริ่มต้นจากการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเรื่องที่พึงแห่งชีวิตแก่พระภิกษุ โดยทรงตรัสว่า “ธรรม” เป็นที่พึงสูงสุด คำว่า “ธรรม” ดังกล่าว หมายถึง การมีสติในการดำรงชีวิตทุกอิริยาบถ เรียกว่า การเจริญสติปัฏฐานสี่ เมื่อมีธรรมดังกล่าวเป็นเครื่องดำรงอยู่แห่งชีวิต จะเป็นการปิดกั้นหรือป้องกันความชั่วหรือความเสื่อมไม่ให้เข้ามาทำลายชีวิต จากความหมายนี้ “ธรรม” เท่านั้นที่เป็นที่พึงสูงสุดของชีวิต นอกจากนั้นในจกัถวัตติสูตร

^{๒๓} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับแนวคิดทางการเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา ซึ่งปกครองบ้านเมืองโดยธรรม และสร้างอาณาจักรจนเกิดความมั่งคั่ง เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน มีความสัมพันธ์ทางคุณธรรมที่ดีระหว่างผู้ปกครองและประชาชน

หากพิจารณาเรื่องที่พระพุทธรองค์ทรงนำมาแสดงทั้งเรื่อง “หลักสติปัฏฐานสี่” และ “ประวัติการปกครองโดยธรรมของพระธรรมราชา” ล้วนเป็นการยกย่องเชิดชู “ธรรม” ว่าเป็นที่พึงอันประเสริฐของมนุษย์ เมื่อทุกคนมีสติปัฏฐานสี่เป็นที่พึ่งก็สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ ส่วนในทางการเมืองการปกครองหากผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองด้วยธรรม ผู้ปกครองเป็นธรรมราชาก็จะสามารถขับเคลื่อนให้สังคมการเมืองบรรลุวัตถุประสงค์ความเป็นธรรมรัฐได้

ในจกัถวัตติสูตร ได้กล่าวถึงแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาไว้ละเอียดกว่าพระสูตรอื่นๆ โดยมีลำดับเรื่องหรือการจัดลำดับเนื้อหาว่า อันดับแรกนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องประวัติการปกครองของผู้ปกครองที่มีคุณสมบัติเป็น “ธรรมราชา” หรือพระราชผู้ทรงธรรม (อัมมิกราชา) ตั้งแต่องศ์ที่ ๑ ถึงองศ์ที่ ๗ แล้วจึงตรัสเรื่องราวของพระราชผู้ไม่ทรงธรรม (ออัมมิกราชา) องศ์ที่ ๘ พระองค์ทรงแสดงเรื่องผู้ปกครองที่ดีก่อนแล้วจึงทรงแสดงเรื่องผู้ปกครองที่ไม่ดี แต่ในการศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงปรัชญาการเมือง เพื่อจะได้ทราบข้อถกเถียงหรือความเห็นแย้งทางปรัชญาการเมืองระหว่างผู้ปกครองที่ไม่ดีกับผู้ปกครองที่ดี จะได้นำเสนอปัญหาการเมืองก่อน จึงจะศึกษาผู้ปกครองแบบธรรมราชาต่อไป

ดังนั้น ในเบื้องต้นผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับสภาพปัญหาสังคมการเมือง โดยวิเคราะห์ข้อมูลในจกัถวัตติสูตรเป็นหลัก ซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงปัญหาทางการเมืองและการกำเนิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาได้ค่อนข้างชัดเจน โดยวิเคราะห์ปัญหาสังคมและปัญหาจริยธรรมทางสังคมที่เกิดจากผู้ปกครองที่ขาดคุณธรรมจริยธรรม จากนั้นจึงจะนำเสนอสังคมการเมืองที่ปกครองโดยผู้ปกครองที่ดีหรือผู้ปกครองแบบธรรมราชา ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบถึงเหตุผลและความแตกต่างของแนวคิดทางการเมืองทั้งฝ่ายที่ปกครองล้มเหลว และฝ่ายที่ประสบผลสำเร็จในการปกครองบ้านเมืองจะได้ทราบปัญหาทางการเมืองแล้วจะแก้ปัญหามองเมืองนั้นอย่างไร

สภาพปัญหาในสังคมการเมือง

ปัญหาสังคมการเมืองในพุทธศาสนาที่นำไปสู่กำเนิดแนวคิดธรรมราชามีปรากฏอย่างชัดเจนและเป็นระบบในจกัถวัตติสูตรคือ จุดเริ่มต้นปัญหาการเมืองเกิดจากผู้ปกครองขาดคุณธรรมจริยธรรมในการปกครองและไม่ศึกษาแนวคิดในการปกครองจึงทำให้ขาดวิธีการที่ดี ไม่มีหลักจริยศาสตร์ทางการเมืองที่พึงปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง ไม่เปิดใจรับฟังคำแนะนำจากผู้รู้ จากปัญหาของผู้ปกครองดังกล่าวจึงนำไปสู่ปัญหาเศรษฐกิจ ประชาชนเกิดความยากจนเพิ่มขึ้น และนำไปสู่ปัญหาจริยธรรมในสังคมปัญหาอาชญากรรมอย่างแพร่หลาย ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

(๑) ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครอง

ปัญหาเกี่ยวกับคุณธรรมของผู้ปกครอง ระบุว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงคุณธรรมและเป็นธรรมราชาหมดวาระการครองอำนาจทางการเมืองแล้ว ได้สละอำนาจให้แก่ผู้ปกครองคนถัดไปตามหลักฐานระบุว่า ผู้ที่รับตำแหน่งในการปกครององค์ถัดมามีสถานะเป็นพระราชาสามัญธรรมด้ายยังไม่มีคุณสมบัติเป็นพระธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อพระราชาได้เข้ารับตำแหน่งในการบริหารบ้านเมืองแล้ว ดูเหมือนว่าสภาพปัญหาทางสังคมทั้งด้านเศรษฐกิจ ความมั่งคั่งของรัฐบาลมีสภาพเสื่อมลง โดยในจกกวัดติสฺสวาทระบุว่า จักรแก้วได้อันตรธานไป ซึ่งจักรแก้วนั้นบ่งบอกถึงความมั่นคง ความมั่งคั่งของรัฐบาล ความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนในรัฐ แต่พระราชาผู้ปกครองดังกล่าวได้แต่เสียพระทัยหรือจมอยู่กับอาการเสียพระทัยนั้น แต่ไม่สนใจที่จะศึกษาเรียนรู้หาทางแก้ปัญหาการเมือง ดังเนื้อความในจกกวัดติสฺสวาทว่า “ขณะนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอทรงเสียพระทัย ทรงแสดงความเสียพระทัยให้ปรากฏ แต่ไม่ได้เสด็จเข้าไปหาพระราชฤๅษีทูลถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ”^{๒๔}

จากเนื้อความนี้ พระราชาในฐานะผู้ปกครองมีหน้าที่ศึกษาขนบธรรมเนียมการปกครองหรือแนวคิดทางการเมืองที่ดีงามคือ “หลักจักรวรรดิวัตร” กลับไม่เข้าไปศึกษาหรือรับโอวาทจากพระราชฤๅษี คือ อดีตผู้ปกครององค์ก่อน จึงทำให้ไม่รู้วิธีการปกครอง เมื่อไม่มีแนวคิดในการปกครอง เนื่องจากไม่ได้ศึกษาเรียนรู้ไม่ได้ปรึกษาใครแม้มีนักปราชญ์มหาอำมาตย์ราชบัณฑิตเสนอให้คำแนะนำ แต่ก็ไม่ได้ให้ความใส่ใจ จึงละเลยราชธรรมของนักปกครองและใช้ความคิดของตน (อัตตาริปีเตย) เป็นแนวทางในการปกครอง

จะเห็นได้ว่า จุดเริ่มต้นของปัญหาทางการเมืองตามที่ปรากฏนั้นเกิดจาก ๑) พระราชาไม่ให้ความสนใจศึกษาแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่เคยมีมา ไม่ปรึกษาผู้รู้หรือผู้มีประสบการณ์แม้จะมีผู้หวังดีเสนอแนะให้คำปรึกษาแต่กลับไม่สนใจ ๒) ยึดมั่นในอัตตาริปีเตย ใช้ความคิดความเข้าใจส่วนตัวเป็นแนวทางในการปกครอง ๓) ละเลยราชธรรมหรือจักรวรรดิวัตรไม่ปฏิบัติตามราชประเพณีการปกครองที่เคยสืบมา จนเป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาจริยธรรมทางสังคมขยายตัวมากยิ่งขึ้น

(๒) ปัญหาเศรษฐกิจและความยากจน

ในกาลต่อมา พระราชาแม้จะยินยอมให้มีการประชุมปรึกษาหารือกับทีมที่ปรึกษาหรือผู้ช่วยงานบริหารบ้านเมือง ได้รับทราบแนวทางการปกครองอันดีแต่ไม่ปฏิบัติตามหลักจักรวรรดิวัตร โดยเฉพาะไม่ประทานทรัพย์แก่คนไม่มีทรัพย์ ทำให้เกิดปัญหาความยากจนความขัดสนในด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ดังเนื้อหาในพระสูตรว่า

ท้าวเธอโปรดให้ประชุมข้าราชการข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖.

ราชองครักษ์ องคมนตรี ตรัสถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ พวกเขาจึงกราบทูลจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐแก่ท้าวเธอ ท้าวเธอได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย^{๒๕}

จากข้อความนี้ เมื่อเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นมาแล้ว พระราชาเรียกให้ประชุมที่ปรึกษา หรือผู้สื่องานบริหารบ้านเมือง พระราชาก็ทรงรับทราบแนวทางแก้ไขปัญหาแต่กลับเน้นเฉพาะการจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมให้รัฐหรือประชาชนในรัฐ เป็นเหมือนการรักษาอำนาจการปกครองของตนไว้มิให้ใครมารุกรานและดูแลเฉพาะกลุ่มบุคคล ที่คอยรักษาประโยชน์ให้แก่ตนเอง เช่น กองทัพ ผู้สื่องาน ที่ปรึกษา เป็นต้น แต่ไม่ให้ความสนใจด้านปัญหาปากท้องของผู้ได้ปกครอง ไม่เสียสละแบ่งปันทรัพย์แก่คนลำบากยากจน จนทำให้เกิดปัญหาความยากจนขยายตัว และนำไปสู่ปัญหาทางจริยธรรมอื่นอีกในสังคม

(๓) ปัญหาอาชญากรรมและจริยธรรมในสังคม

พระราชาได้รักษาอำนาจโดยการรักษาป้องกัน และคุ้มครองอันชอบธรรมไว้ตามคำแนะนำของคณะที่ปรึกษา แต่ไม่แก้ปัญหาคความยากจน คือ ไม่แบ่งปันทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ ประชาชนไม่มีต้นทุนในการสร้างระบบเศรษฐกิจ ทำให้ความยากจนขยายตัวเพิ่มขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาทางจริยธรรมและเกิดอาชญากรรมในสังคมประเภทต่างๆ คือ

เมื่อพระราชาไม่แบ่งปันทรัพย์แก่ประชาชนผู้ด้อยยากยากจน ก็เกิดการลักขโมย เมื่อเจ้าหน้าที่จับขโมยได้และนำเข้ามาเฝ้าพระราชาเพื่อพิจารณาลงโทษ แต่พระราชาทรงแก้ปัญหาด้วยการพระราชทานทรัพย์ให้แก่ขโมยนั้นพร้อมให้โอวาทอบรมสั่งสอนว่า ให้เอาทรัพย์นี้ไปเลี้ยงดูตนเอง เลี้ยงดูบิดามารดา บุตรภรรยา ไปสร้างงานให้เกิดรายได้ และนำไปให้ทำบุญโดยการทำทานแก่สมณะ และพราหมณ์เพื่อจะได้ไปเกิดในสวรรค์

การที่พระราชาแก้ปัญหาด้วยวิธีการดังกล่าว กลับก่อให้เกิดผลร้ายเกิดขึ้นในรัฐหรือสังคม เพราะประชาชนรับทราบว่า คนที่ไปขโมยของผู้อื่นเมื่อถูกจับได้ก็จะได้รับการพระราชทานหรือช่วยเหลือทรัพย์จากพระราชา จึงทำให้คนอื่นๆ มีพฤติกรรมเลียนแบบการลักขโมยมากขึ้น ต่อมาเมื่อเกิดปัญหาการขโมยเพิ่มขึ้น พระราชาทรงคิดว่า วิธีการแก้ปัญหาด้วยการให้ทรัพย์ดังกล่าวเป็นบ่อเกิดเกิดปัญหาในสังคมมากขึ้นและเป็นวิธีการที่ผิดพลาด จึงทรงตัดสินใจใช้มาตรการลงโทษขโมยอย่างรุนแรง โดยการประหารชีวิตขโมยเหล่านั้นด้วยการตัดศีรษะประจานต่อสาธารณชน วิธีการประหารนั้น คือ เจ้าหน้าที่จะจับขโมยเอาเชือกเหนียวมัดมือไขว้หลังอย่างแน่นหนาแล้วโกนศีรษะ จากนั้นจึงเคาะบั้นเพาะหัวเสียงดัง (ตีกลอง) แห่ประจานไปตามถนนตรอกซอกซอย เดินออกไปทางประตูด้าน

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗.

ทิศใต้ของเมือง แล้วประหารด้วยการตัดศีรษะในที่นั้น

การใช้วิธีการประหารนั้นเกิดผลร้ายขึ้นในสังคมอีก เนื่องจากพวกขโมยเข้าใจว่า พวกตนถูกจับได้เพราะเจ้าของทรัพย์จำพวกตนได้ จึงทำให้ได้พยานหลักฐานสำคัญในการประกอบการพิจารณาคดีในการตัดสินประหารชีวิต ดังนั้น จึงตัดสินใจปกป้องตนให้พ้นความผิดโดยการทำลายพยานหลักฐาน ด้วยวิธีการฆ่าเจ้าทรัพย์ทิ้งเสีย เมื่อมีการฆ่าเกิดขึ้นทำให้ต้องแสวงหาอาวุธหรือผลิตอาวุธขึ้น นับแต่นั้น พวกขโมยก็ได้สะสมอาวุธและฆ่าเจ้าของทรัพย์ด้วยการตัดศีรษะทุกครั้ง ทำให้การฆ่าขยายตัวเพิ่มขึ้นเริ่มตั้งแต่ในตรอกซอกซอยทางสัญจรของผู้คนในหมู่บ้าน (คาม) ไปจนถึงนิคมหรือเศรษฐกิจ (ย่านอุตสาหกรรม) และเมืองต่างๆ

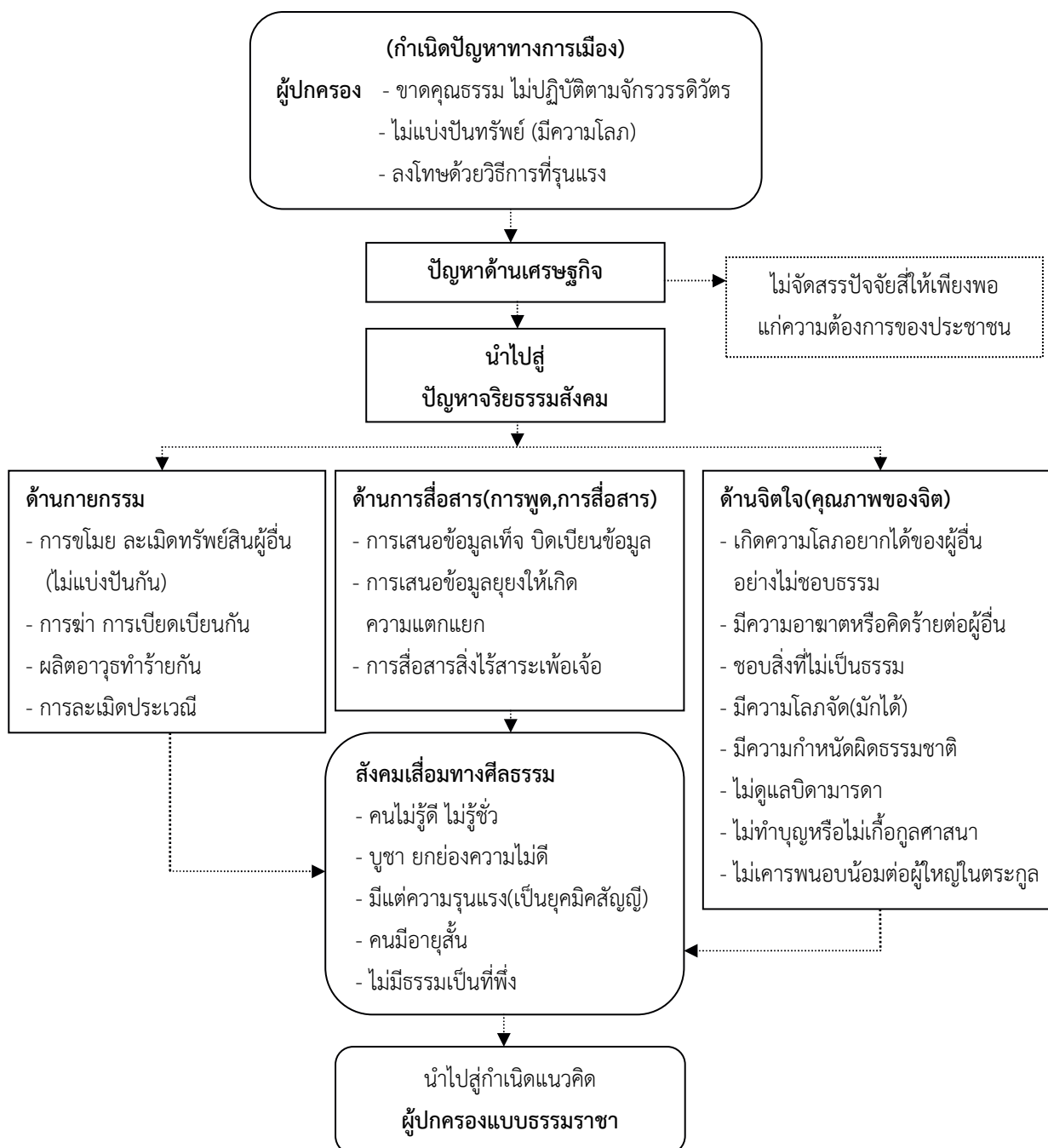
จากการแก้ปัญหาโดยการลงโทษด้วยการประหารชีวิต และพวกขโมยก็แก้ปัญหาการหนีความผิดของตนด้วยฆ่าเจ้าทรัพย์เพื่อไม่ให้พยานในการสืบคดี เป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาจริยธรรมอย่างรุนแรงในสังคม ประชาชนมีความบกพร่องทางศีลธรรมหรือขาดศีลธรรมขยายตัวมากขึ้น คือ

การลักขโมยชิงทรัพย์, การฆ่าเพื่อทำลายหลักฐานพยาน, การกล่าวเท็จเพื่อให้พ้นความผิด, การกล่าวใส่ร้ายหรือพาดพิงเสียชื่อเสียงผู้อื่นให้เจ็บใจ, การประทุพถิตในกาม, การพูดคำหยาบ การด่าทอ, การพูดไร้หลักฐาน, เพ่งเล็งอยากได้ของเขามิได้ทำนองคลองธรรม, ความคิดร้าย, ความหลงผิด, ความกำหนดที่ผิดธรรม (กำหนดในบุคคลที่ไม่ควรกำหนด เช่น มารดา บิดา บุตร ธิดา เป็นต้น) หรือชอบสิ่งที่ไม่เป็นธรรม, ความอยากได้จัด (โลภจัด), ความกำหนดผิดธรรมชาติ (กำหนดในเพศเดียวกัน), ความไม่เกื้อกูลหรือไม่ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ความไม่เกื้อกูลหรือไม่ปฏิบัติชอบสมณพราหมณ์ และความไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล

การขาดศีลธรรมหรือความบกพร่องทางคุณธรรมจริยธรรมของประชาชน นำไปสู่ปัญหาความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เกิดปัญหาความยากจนอดอยากขาดแคลนอาหารจนกระทั่งมีการฆ่ากันเพื่อเป็นอาหาร สุขภาวะเสื่อมอายุขัยของมนุษย์สั้นลงตามลำดับ เกิดมีจลาจลวิวาทคดีปัญหา ไม่สามารถวินิจฉัยได้ว่า ความดี ความชั่วคืออะไร บุชา สรรเสริญชื่นชมการกระทำที่ไม่ดี เรียกว่า เห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เห็นสิ่งไม่มีสาระว่าเป็นสิ่งที่มีสาระ ยุคดังกล่าวเป็นยุคที่คนในสังคมไม่มีคุณธรรมศีลธรรม ไร้ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมอันดีงาม สภาพสังคมตกต่ำที่สุด จะมีผู้เป็นบัณฑิต ผู้มีปัญญาบางคนเท่านั้นได้ปลีกตนหนีจากสังคมที่ไม่มีธรรมไปแสวงหาคุณค่าชีวิตในสถานที่เงียบสงบ

จะเห็นได้ว่า กำเนิดปัญหาทางการเมืองเกิดขึ้นจากผู้ปกครองเป็นหลัก ใช้วิธีการปกครองแบบอัตตาธิปไตยอาศัยความคิดเห็นของตนเป็นหลัก ไม่ยึดธรรมหรือความถูกต้องเป็นอำนาจในการปกครอง และใช้วิธีการรุนแรงในการแก้ปัญหาการเมือง จนเกิดปัญหาจริยธรรมและอาชญากรรมนำไปสู่ความเสื่อมของสังคม จากปัญหาการเมืองนี้เป็นสาเหตุก่อให้เกิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา ดังรายละเอียดในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๑ สรุปโครงสร้างปัญหาสังคมการเมืองในพุทธปรัชญา

จากแผนภูมินี้อธิบายโดยสรุปว่า ปัญหาทางการเมืองเกิดขึ้นจากผู้ปกครองกำหนดนโยบายการเมืองผิดพลาดขาดหลักการ วิธีการที่ประกอบด้วยธรรม ใช้อัตตาธิปไตยหรือความเห็นที่ไม่ถูกต้องของตนเป็นหลักในการปกครอง นำไปสู่กำเนิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาที่ยึดธรรมาธิปไตยในการปกครอง

๓.๓ คุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา

สภาพปัญหาทางการเมืองตามที่กล่าวมา มีสาเหตุหลักมาจากความบกพร่องของผู้ปกครองขาดคุณธรรม มีความโลภไม่แบ่งปันสิ่งของหรือทรัพย์แก่ผู้ใต้ปกครองและไม่มีภาวะผู้นำในการบริหารบ้านเมืองจึงนำไปสู่ปัญหาต่างๆ เพื่อเสนอแนวคิดในการแก้ไขปัญหามองเมืองเหล่านั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา โดยมีประเด็นสำคัญในการศึกษาดังนี้ คือ ๑) ผู้ปกครองแบบธรรมราชาควรมีคุณลักษณะอย่างไร ๒) หลักการปกครองที่ดีควรเป็นอย่างไร และ ๓) วิธีปฏิบัติในการปกครองที่ดีควรเป็นอย่างไร

๓.๓.๑ คุณสมบัติของผู้ปกครองแบบธรรมราชา

ในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ คุณสมบัติทางกายภาพและคุณสมบัติทางจิตภาพ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ก. คุณสมบัติทางกายภาพ ได้แก่ คุณสมบัติด้านกายภาพส่วนตัวและพฤติกรรมทางกายที่เกี่ยวข้องกับภาวะแวดล้อมอื่นๆ โดยสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

(๑) มีลักษณะของมหาบุรุษ หมายถึง ผู้ปกครองที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีลักษณะทางกายภาพเป็นมหาบุรุษหรือมีมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ดังหลักฐานยืนยันในลักษณะสูตรว่า “ผู้มีลักษณะของมหาบุรุษ จะมีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ ๑) ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ๒) ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระพุทธเจ้า”^{๒๖}

คำว่า มหาบุรุษ หมายถึง บุรุษผู้ยิ่งใหญ่ คือ ยิ่งใหญ่ทั้งชาติ กำเนิด โคตร ตระกูลและรัฐที่ปกครอง เป็นต้น แนวคิดเรื่องลักษณะมหาบุรุษนี้เป็นการพิจารณาจากตำรามหาบุรุษลักษณะที่นิยมเชื่อถือในสมัยพุทธกาล เช่น เมื่อเสลพราหมณ์ได้เห็นมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้าแล้วจึงกราบทูลเชื้อเชิญพระพุทธเจ้าให้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ โดยรู้ว่า “ลักษณะของมหาบุรุษคือ ลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิ”^{๒๗}

ลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการนั้น^{๒๘} เป็นลักษณะกายภาพที่สวยงามและทรงอำนาจต่อผู้พบเห็น เป็นผลกรรมที่เกิดจากการเคยประกอบกรรมดีไว้แตกต่างกัน เช่น ความเป็นผู้มีฝ่าพระบาทเสมอกัน เพราะเคยประพฤติตามกุศลกรรมบถอย่างไม่บกพร่อง การมีพระหนุต์เรียบเสมอกัน เพราะเคยกล่าวแต่วาจาที่ดี ไม่กล่าวคำส่อเสียด ไม่ยุยงให้เกิดความขัดแย้ง แตกสามัคคีกัน เป็นต้น

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๕๙.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖.

^{๒๘} ดูรายละเอียด ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๙-๒๔๑/๑๕๙-๑๙๘.

แสดงให้เห็นว่า ลักษณะทางกายภาพของมหาบุรุษเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงผู้จะออกบวชเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหากอยู่ครองเรือนก็จะได้เป็นผู้ปกครองมีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งปรากฏในลักษณะสูตรตามคัมภีร์พระไตรปิฎก และลักษณะของมหาบุรุษนั้นเกิดขึ้นจากการเคยประกอบกุศลกรรมไว้นั้น

(๒) มีบริวารมาก หมายถึง พระเจ้าจักรพรรดินอกจากจะทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดแล้ว ยังมีบริวารมากหรือมีบริวารยศคือ มีพราหมณ์ คหบดี ขวานิคม ชาวชนบท ไพรอาจารย์ มหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ กษัตริย์เมืองขึ้น เศรษฐี กุมารเป็นบริวาร เมื่อเป็นพระราชาทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ นอกจากนั้น ยังหมายถึงการมีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ที่มีความกล้าหาญ เหมาะสมที่จะเป็นวีรกษัตริย์สืบต่อราชสมบัติได้ และมีความมีพระราชโอรสเป็นจำนวนมาก หากพิจารณาเกี่ยวกับอายุขัยของมนุษย์ในยุคนั้นประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี เวลาในการครองราชย์คงจะหลายพันปี จึงทำให้พระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชโอรสจำนวนมาก

(๓) มีชาติตระกูลและสถานที่เกิดดี หมายถึง ทรงมีชาติกำเนิดดีหรือมีศักดิ์ใหญ่ทั้งฝ่ายพระมารดาและฝ่ายพระบิดา ถือปฏิสันธิบริสุทธิตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้ เพราะอ้างถึงชาติตระกูล^{๒๙} หรือต้องเสด็จอุบัติในเมืองใหญ่และตระกูลที่มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้น^{๓๐}

(๔) มีสิริราชสมบัติมาก หมายถึง มีพระราชทรัพย์มาก มีพระราชสมบัติมาก มีพระนางและพระคลังบริบูรณ์^{๓๑}

(๕) มีพระรูปงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวี ผุดผ่องยิ่งนักเกินกว่าคนอื่น^{๓๒} และเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย เหมือนบิดาเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของบุตรทั้งหลาย อนึ่งพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของท้าวเธอ เหมือนบุตรทั้งหลายเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของบิดา”^{๓๓}

(๖) มีพละนาบยแข็งแรง คือ มีพระโรคาพาธน้อย มีความทุกข์น้อย ทรงมีไภธาตุทำงานสม่ำเสมอยิ่งกว่าคนอื่น คือไม่เย็นนักและไม่ร้อนนัก และมีพระชนมายุยืนยาวนานเกินกว่าคนอื่น^{๓๔}

^{๒๙} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๖.

^{๓๐} ตูรายละเอียดยใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๔๗.

^{๓๑} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๖ ; ประเด็นนี้อรธกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า นาง หมายถึง กองกำลัง ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และ พลคนเดินเท้า พระคลังหรือโกฏฐาการ หมายถึง พระคลัง ๓ ชนิด คือ พระคลังเก็บทรัพย์ พระคลังเก็บข้าวเปลือก และพระคลังเก็บผ้า ; ดู อก.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๑๓/๕๒, อก.ปญจก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๓๔/๕๖.

^{๓๒} ตูรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๑๘๗.

^{๓๓} ตูรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๑๘๗.

^{๓๔} ตูรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๑๘๗.

(๗) ทรงมีกำลังพล ประกอบด้วยกองทัพ ทั้ง ๔ เหล่า เชื้อฟ้างและทำตามทีทรงรับสั่ง^{๓๕}

(๘) เป็นเพศชาย หมายถึง สถานภาพทางเพศต้องเป็นเพศชาย ตามที่ระบุไว้ในจกัฏติ-
สูตรว่า “พระเจ้าจักรพรรดิทัพหเนมิ ตรัสเรียกพระราชมารองค์ใหญ่มาแล้วตรัสว่า พ่อจงปกครอง
แผ่นดิน^{๓๖}” การจะเป็นผู้ปกครองนั้นจะต้องเป็นเพศชาย เนื่องจากในยุคสมัยนั้นผู้ปกครองต้องม
ีความสามารถในยุทธวิธีการรบ การปกครองบ้านเมือง มีความเป็นผู้นำทั้งด้านความคิดและกองทัพ
ซึ่งจะแตกต่างจากปัจจุบัน ยุทธวิธีการรบก็เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากอาวุธยุทธโธปกรณ์ด้านสงคราม
หรือการรบมีความก้าวหน้ามากกว่าในอดีต ผู้ปกครองที่มีสถานะเป็นเพศชายหรือหญิงจึงไม่ใช่เงื่อนไข
ในการขึ้นเป็นผู้ปกครอง

ข. คุณสมบัติทางจิตภาพ ได้แก่ คุณสมบัติด้านคุณภาพของจิต การแสดงออกเกี่ยวกับ
ศักยภาพทางความคิด มโนธรรมสำนึกด้านคุณธรรมจริยธรรม การศึกษาหรือปัญญาในการปกครอง
ตนเอง ปกครองผู้อื่นและบริหารบ้านเมือง สามารถสรุปได้ดังนี้

(๑) เป็นผู้ทรงธรรม หมายถึง เป็นผู้ที่ทรงคุณธรรม โดยพิจารณาจากองค์ประกอบดังนี้

ก. ทรงธรรม (ธรรมิกะ) คือ เป็นผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ นอกจากนั้น
ยังหมายถึง การประพฤติโดยธรรม ประพฤติตามระเบียบแบบแผนโดยความเสมอภาค และทรง
ประพฤติธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

ข. มีธรรมเป็นธงชัย (ธรรมธัช) คือ เสด็จไปที่ไหนก็นำความสงบร่มเย็นที่ก่อให้เกิดความ
อยู่ดีมีสุขไปสู่นั้น

ค. มีธรรมเป็นตรา (ธรรมเกตุ) คือ ทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งความสุชมัยเย็น ความดี ความ
ถูกต้อง และความชอบธรรม เป็นต้น

ง. มีธรรมเป็นใหญ่ (ธรรมาธิปไตย) คือ ทรงมีธรรมเป็นอำนาจ^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตโต) มีความเห็นว่า การเป็นผู้ถือธรรมเป็นใหญ่(ธรรมาธิปไตย) หมายถึง ยึดถือหลักการความ
จริง ความถูกต้อง ประโยชน์สุขที่แท้ของประชาชน เป็นหลักเกณฑ์ เป็นมาตรฐาน^{๓๘}

(๒) เป็นธรรมราชา (ธัมมราชา) หมายถึง ได้ราชสมบัติโดยธรรม^{๓๙} เป็นพระราชาโดยธรรม

^{๓๕} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๖.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๙/๖๖.

^{๓๗} อย.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๗-๘๘, แสง อุดมศรี, **จริยธรรมผู้นำรัฐ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูร
วงศ์ พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๕.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ**, หน้า ๗๗.

^{๓๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๑๓, ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๕.

ได้ครองราชย์โดยธรรม มิใช่ได้ครองราชย์โดยอธรรม มีการปลงพระชนม์พระราชบิดา เป็นต้น^{๔๐} การเป็นพระราชบิดาโดยสืบราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณี และการเป็นผู้มีคุณสมบัติของการเป็นผู้ปกครองที่ดี มิใช่โดยการปลงพระชนม์พระบิดาแล้วปราบดาภิเษกเป็นพระราช

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า การครองราชย์โดยธรรมคือ การมีธรรมเป็นธงชัย เชิดชูธรรม มีธรรมเป็นตราหรือเป็นสัญลักษณ์และเป็นธรรมาธิปไตยคือทรงทำธรรมให้เป็นอธิบดีหรือให้เป็นใหญ่^{๔๑} ดังนั้น การเป็นธรรมราชา จึงมีความหมายว่า ได้ราชสมบัติโดยธรรมแล้วจึงเป็นพระราชและประพฤติธรรมเพื่อประโยชน์แก่พระองค์เอง^{๔๒}

(๓) ทรงเป็นปรีณายก ได้แก่ เป็นผู้มีการศึกษา เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา มีศักยภาพด้านความคิดหรือปัญญาสามารถคาดการณ์ วิเคราะห์เหตุการณ์ได้ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๔๓}

จากที่ได้อธิบายมา จึงสรุปได้ว่า คุณสมบัติของผู้ปกครองแบบธรรมราชามี ๒ ด้านคือ ๑) คุณสมบัติด้านกายภาพ คือ คุณสมบัติทางกายภาพที่เป็นลักษณะเฉพาะส่วนตัว ได้แก่ การมีลักษณะของมหาบุรุษ เป็นเพศชาย การมีสุขภาพแข็งแรง มีบุคลิกภาพงดงามเป็นที่รักของผู้พบเห็น และมีคุณสมบัติทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ได้แก่ มีชาติตระกูลดี มีบริวารมาก มีสิริราชสมบัติมาก มีกองทัพที่เข้มแข็ง ๒) คุณสมบัติด้านจิตภาพ คือ มีคุณลักษณะภายในจิตใจประกอบด้วยคุณธรรมในการปกครองตนเอง เป็นผู้มีการศึกษาดี และขึ้นสู่อำนาจปกครองโดยธรรม

๓.๔ ระบบธรรมรัฐ

คำว่า ธรรมรัฐ ที่จะกล่าวถึงนี้ หมายถึง รัฐที่ปกครองโดยธรรมราชาที่ปรากฏในแนวคิดพุทธปรัชญานี้ ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายความหมายของธรรมรัฐตามบริบทของสังคมการเมืองในยุคนั้น

การปกครองแบบธรรมราชาได้กล่าวถึงรัฐในอุดมคติหรือธรรมรัฐว่า ต้องประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการ ดังข้อความว่า“...พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหเนมิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม (เป็นธรรมราชา) ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปรีณายกแก้ว...”^{๔๔} อรรถกถาได้อธิบายว่า รัตนะหรือแก้ว คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความยินดี มีคุณค่า ไม่สามารถเปรียบกับทรัพย์หรือวัตถุได้ เป็นสิ่งที่หาได้ยาก และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแก่ผู้วิเศษ^{๔๕}

^{๔๐} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๙๓.

^{๔๑} คูรายละเอียดยใน อง.ติ.อ. (ไทย) ๑/๓/๔๐.

^{๔๒} คูรายละเอียดยใน ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔๑๔๘.

^{๔๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๖.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

^{๔๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๑๔.

จึงเป็นสิ่งแสดงถึงความสมบูรณ์ ความมั่งคั่งแห่งรัฐ^{๔๖} นอกจากนั้นแล้ว ๗ ประการนั้นยังเป็นเครื่องมือในการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิในด้านต่างๆ^{๔๗} และแสดงคุณสมบัติของผู้ปกครองด้านมนุษยสมบัติที่ประกอบด้วยอิสริยยศ เกียรติยศ และบริวารยศ^{๔๘}

แล้ว ๗ ประการที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง ความมั่งคั่ง การกินดีอยู่ดีของประชาชนในรัฐ มีรายละเอียดปรากฏในมหาสุทสสนสูตร^{๔๙} ที่ได้กล่าวไว้ในบริบทสังคมการเมืองยุคของธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทสสนะ ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

(๑) จักรแก้ว หมายถึง การแผ่อำนาจแห่งธรรมหรือการใช้นโยบายการเผยแผ่หลักปฏิบัติอันดีงามมุ่งประโยชน์แก่มหาชนและในการแผ่อำนาจธรรมนี้ ทุกฝ่ายจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ไม่คัดค้านหรือโต้แย้ง เปิดใจรับฟังเรียนรู้ พระเจ้าจักรพรรดิได้เผยแผ่แนวคิดสำคัญไปสู่มหาชนโดยวิธีการให้โอวาทหรือสอนว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงตม้น้ำเมา และจงครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด”^{๕๐}

ธนา นวลปลอด ตีความว่า จักรแก้ว หมายถึง อาวุธยุทธโศภรณ์ กำลังของกองทัพ และอำนาจแห่งธรรมที่กระจายไปยังทิศต่างๆ โดยไม่ใช้ความรุนแรงใดๆ เป็นอำนาจการเมืองอย่างหนึ่ง^{๕๑} จักรแก้วนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิ การขับเคลื่อน การหมุนไป การพัฒนาไปอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง”^{๕๒} ในอรรถกถาอธิบายว่า เมื่อจักรแก้วเกิดขึ้นแล้วคนจะเลิกเคารพเทวสถานหันไปกราบไหว้จักรแก้วแทน^{๕๓}

การที่จักรแก้วได้เคลื่อนไปยังที่ต่างๆ ยากที่ใครจะต้านทานได้ ซึ่งเป็นความชนะอันยิ่งใหญ่ของพระธรรมราชา ที่จักรแก้วอันประเสริฐได้หมุนไปนั้น หมายถึง การใช้นโยบายขยายอำนาจแห่งธรรมไปสู่ประชาชนในที่ต่างๆ ได้รับการยอมรับเรียนรู้และปฏิบัติตาม การที่จักรแก้วหรืออำนาจแห่ง

^{๔๖} พระมหายุทธนา นรเชฏฐโฐ, แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกักวัดติสุตฺร, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกักวัดติสุตฺร”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๔๖-๕๐.

^{๔๘} บรรจบ บรรณรุจิ, “ธรรมราชา-พระธรรมราชา รากฐานของประชาธิปไตยที่คนไทยน่าจะพึงประสงค์” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๖ ธรรมราชา, หน้า ๑๖๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียด ใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๓-๒๕๑/๑๘๓-๑๘๗.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๔/๑๘๔.

^{๕๑} ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๙๑.

^{๕๒} พระมหายุทธนา นรเชฏฐโฐ, แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกักวัดติสุตฺร, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๑๔.

ธรรมอันดีงามได้ขับเคลื่อนไปสู่สังคมโดยง่าย เป็นเพราะธรรมราชามีคุณลักษณะของผู้ปกครองที่ดี ๕ ประการ จึงมีความสามารถในการบริหารบ้านเมือง ดังข้อความในปฐมจักกานวัตตนสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ จึงทรงให้จักรหมุนไปโดยธรรมเท่านั้น จักรนั้นอันใครๆ ที่เป็นมนุษย์เป็นข้าศึก และเป็นสัตว์มีชีวิตให้หมุนกลับไม่ได้ องค์ ๕ ประการอะไรบ้าง คือ พระเจ้าจักรพรรดิในโลกนี้ (๑) เป็นผู้รู้ประโยชน์ (๒) เป็นผู้รู้ธรรม (๓) เป็นผู้รู้ประมาณ (๔) เป็นผู้รู้กาล (๕) เป็นผู้รู้บริษัท^{๕๔}

คัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายคุณสมบัติ ๕ ประการดังกล่าวว่า เป็นผู้รู้ประโยชน์ หมายถึง ปกครองบ้านเมืองโดยมุ่งการบำเพ็ญประโยชน์ เป็นผู้รู้ธรรม หมายถึง รู้ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นผู้รู้ประมาณ หมายถึง รู้จักประมาณในการลงอาชญาตามสมควรแก่ความผิดหรือในการทำพิธีกรรม (การเก็บภาษี) เป็นผู้รู้กาล หมายถึง รู้กาลที่จะเสวยความสุขในราชสมบัติ กาลเป็นที่วินิจฉัย และกาลที่เสด็จไปยังชนบท และเป็นผู้รู้บริษัท คือรู้ว่าเป็นชาติตยบริษัท พราหมณบริษัท เวสสบริษัท ศุทฺธบริษัท และสมณบริษัท^{๕๕}

จากพระสูตรนี้อธิบายได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชามีความสามารถที่จะขับเคลื่อนธรรมหรือจักรแก้วไปสู่สังคมได้ ยากที่ผู้อื่นจะต้านทานได้หรือให้วงล้อแห่งธรรมหมุนกลับได้ เป็นเพราะพระธรรมราชาเป็นผู้มีคุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดี (สัตบุรุษ) สามารถวางแผนในการดำเนินนโยบายทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ รู้ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ประชาชน เข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีชุมชนนั้นๆ รู้กฎกติกา กฎหมาย วินิจฉัยอรรถคดีต่างๆ ได้ เข้าใจระบบเศรษฐกิจของชุมชน รู้เวลาในการพักผ่อนและเวลาในการบริหารบ้านเมือง ออกตรวจงานราชการ และมีความเข้าใจประชาชนในสังคมนั้น การที่พระธรรมราชามีคุณสมบัติเหล่านี้จึงทำให้การดำเนินนโยบายขยายอำนาจธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒) ข้างแก้ว หมายถึง เกียรติยศ ความมีหน้ามีตาในสังคม เพราะในสมัยก่อนถ้ากษัตริย์พระองค์ใดมีข้างไว้ครอบครองโดยเฉพาะข้างเผือก จะถือว่าเป็นข้างคู่บารมีและกษัตริย์นั้นมีบุญญาธิการมาก^{๕๖} หากพิจารณาจากการใช้ข้างเป็นพาหนะตามที่อรรถกถาอธิบายว่า ข้างสามารถเหาะไปในอากาศได้ สามารถนำพระราชและบริวารเหาะไปในอากาศตอนเช้าตรู่แล้วกลับมาเสวยพระกระยา

^{๕๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๑/๒๑๑.

^{๕๕} อภ.ตัก.อ. (ไทย) ๒/๑๔/๘๘, อภ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๑๓๑/๕๐.

^{๕๖} ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,

หารเข้าได้^{๕๗} นับนี้เป็นการแสดงถึงความเจริญด้านระบบการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว คล่องตัวและปลอดภัย

๓) ม้าแก้ว หมายถึง การติดต่อสื่อสารที่ดีมีความรวดเร็วสะดวกทันต่อสถานการณ์ เนื่องจากระบบโทรคมนาคมที่ดีก็ใช้ม้าเป็นพาหนะในการนำระบบสื่อสาร และอีกนัยหนึ่ง เป็นการแสดงถึงระบบคมนาคมที่สะดวกก็ได้ มีความหมายตรงกับช้างแก้ว^{๕๘}

๔) มณีแก้ว หมายถึง ความเจริญด้านเทคโนโลยีเกี่ยวกับพลังงานไฟฟ้าที่ให้แสงสว่างได้ตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืน ทุกสาขาอาชีพสามารถใช้แสงสว่างดังกล่าวประกอบธุรกิจการงานได้^{๕๙} และหมายถึงเพชรนิลจินดาที่เป็นทรัพย์สินของชาติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจได้

๕) นางแก้ว หมายถึง พระชายาผู้งดงามทั้งพระวรกายและมีความสามารถคอยให้กำลังใจและให้คำแนะนำปรึกษาบางเรื่อง^{๖๐}

๖) คหบดีแก้ว หมายถึง ผู้มีความรู้และความเชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจ ช่วยให้คำปรึกษาวางแผนระบบเศรษฐกิจ ดังคำว่า “ขอเดชะพระองค์โปรดอย่ากังวลพระทัยเลย ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดการเรื่อง (ขุม) ทรัพย์ให้สำเร็จ เป็นพระราชทรัพย์ของพระองค์”^{๖๑} หรืออีกนัยหนึ่ง รัฐมีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ คนส่วนใหญ่มีการดำรงชีวิตด้วยระบบเศรษฐกิจที่ดี มีความมั่งคั่งทางทรัพย์สินเงินทอง^{๖๒}

๗) ปริณายกแก้ว หมายถึง ปราชญ์บัณฑิตผู้มีปรีชาสามารถคอยให้คำแนะนำในการปกครองบ้านเมือง^{๖๓} อีกนัยหนึ่ง หมายถึงพระโอรสผู้เจริญผู้ฉลาดเฉลียว^{๖๔} และมีความสามารถเข้าใจผู้อื่นได้ดี รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ (हितประโยชน์) และไม่ใช่ประโยชน์ (อहितประโยชน์) สามารถหยั่งรู้หรือคาดการณ์สถานการณ์ได้ดี ดำรงตำแหน่งเป็นปริณายกคอยให้คำปรึกษาการบริหารบ้านเมือง^{๖๕}

^{๕๗} คุรุยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕.

^{๕๘} คุรุยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๗/๑๘๕.

^{๕๙} คุรุยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๘/๑๘๖.

^{๖๐} คุรุยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๙/๑๘๖.

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๑/๑๘๗.

^{๖๒} คุรุยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๐/๑๘๖-๑๘๗.

^{๖๓} คุรุยละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๖.

^{๖๔} คุรุยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๑/๑๘๗.

^{๖๕} คุรุยละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๑๗.

จากที่ได้อธิบายมา ความหมายของแก้ว ๗ ประการดังกล่าว เป็นเครื่องแสดงถึงอำนาจหรือ แสนยานุภาพทางการเมืองของธรรมราชา และเป็นสัญลักษณ์ของระบบธรรมรัฐ เป็นเครื่องวัดความ มั่งคั่งแห่งอาณาจักรในขณะนั้น ซึ่งสามารถสรุปองค์ประกอบของความมั่งคั่งแห่งรัฐได้ดังนี้ คือ ๑) มี นโยบายการปกครองที่ดีคือ การขยายอำนาจแห่งธรรมหรือจริยศาสตร์สังคมไปสู่ประชาชน ๒) มีที่ ปรีक्षा คือ ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นบัณฑิตจากสาขาอาชีพต่างๆ และมีพระยาาคูคิดที่ดี ๓) มีระบบการ คมนาคมและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ๔) มีฝ่ายความมั่นคงที่เข้มแข็ง มีกองทัพที่มีแสนยานุภาพ เป็นที่เกรงขามของฝ่ายตรงข้าม และ ๕) มีระบบเศรษฐกิจที่ดี ประชาชนมีความกินดีอยู่ดี มีความสุข ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ

รัตนหรือแก้วทุกประการ เป็นสัญลักษณ์ของระบบธรรมรัฐ จึงเป็นทั้งวิธีการและผลงานการ ปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาที่ทำให้ประชาชนเกิดความพอใจ สังคมเจริญรุ่งเรือง และแก้วที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่งคั่งนั้น จะเกิดขึ้นแก่ผู้วิเศษด้วยธรรม คือทรงธรรมหรือเป็นธรรม ราชาราชเพราะการประพฤติธรรมเท่านั้น

๓.๕ ระบบการปกครองและอำนาจอธิปไตย

สังคมการเมืองในยุคก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลมีรูปแบบการปกครองเป็นราชาธิปไตย อำนาจการปกครองอยู่ที่บุคคลคนเดียวหรือพระราชาเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด สามารถครองอำนาจและ สละอำนาจได้อย่างอิสระ รวมทั้งพิจารณาคัดเลือกบุคคลผู้ที่มีความเหมาะสมที่จะรับอำนาจทาง การเมืองต่อจากตน ที่มาแห่งอำนาจหรือการสืบสันตติวงศ์ คือ การสละราชสมบัติและมอบอำนาจ ทางการเมืองให้แก่รัชทายาทเมื่อถึงเวลาสมควร สำหรับการปกครองของธรรมราชาในพุทธปรัชญามี รูปแบบเป็นราชาธิปไตย ดังข้อความว่า “ลำดับนั้น ท้าวเธอรับสั่งเรียกพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรส องค์ใหญ่มาตรัสว่า...มาเถิดพ่อกุมาร ลูกจงปกครองแผ่นดิน อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตนี้...”^{๖๖}

ผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์หรือรับตำแหน่งทางการเมืองต่อไปนั้น คือ พระราชโอรสองค์ใหญ่ที่จะ รับหน้าที่สืบราชสันตติวงศ์หรือครองราชย์ต่อไป คุณสมบัติของพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ควรจะครอง อำนาจทางการเมืองนั้น ต้องเป็นผู้มีลักษณะทางกายภาพบุคลิกภาพที่ดี รูปร่าง เป็นที่รักของทุกฝ่าย และสำเร็จการศึกษาในศาสตร์ต่างๆ เตรียมพร้อมที่จะเป็นผู้ปกครอง^{๖๗} และเคยเป็นปริณายกผู้ให้ คำปรึกษาในการบริหารบ้านเมือง^{๖๘}

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๒/๖๑.

^{๖๗} ตูรายละเอียดยใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๑๘.

^{๖๘} ตูรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๑/๑๘๗, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๑๗.

อำนาจของธรรมราชาเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และปฏิบัติหน้าที่ตามหลักจักรวรรดิวัตร^{๖๙} ถึงแม้วิธีการได้อำนาจมาในครั้งแรกเกิดจากการที่พระเจ้าจักรพรรดิองค์ก่อนได้มอบอำนาจให้ปกครอง เมื่อพิจารณาถึงอำนาจดังกล่าวที่ผู้ปกครองได้มาในขณะนั้นยังเป็นอำนาจของผู้ปกครองที่ยังไม่ใช่ลักษณะอำนาจแบบผู้มีอำนาจแบบธรรมราชา เพราะการมีอำนาจอย่างธรรมราชาไม่สามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นได้ การจะเป็นผู้ปกครองแบบธรรมราชาได้ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขดังกล่าว คือ ผู้ปกครองต้องทรงธรรม โดยตั้งมั่นในกุศลกรรมบถ ๑๐ และดำเนินการทางการเมืองตามหลักจักรวรรดิวัตรอย่างไม่บกพร่อง อำนาจแห่งธรรมราชาจึงเกิดจากอำนาจแห่งธรรมหรือธรรมทำให้เกิดความเป็นธรรมราชา ดังนั้น ธรรมจึงเป็นอำนาจสูงสุดของธรรมราชา การดำรงความเป็นธรรมราชาอยู่ได้ต้องเป็นผู้ยึดหลักการแห่งธรรมกล่าวคือ ดำเนินการปกครองโดยธรรม อาศัย สักการะ เคารพ นอบน้อม เชิดชู ยกย่องธรรม ใช้ธรรมเป็นอำนาจ (ธรรมาธิปไตย)^{๗๐}

ความเสื่อมอำนาจหรือหมดอำนาจของธรรมราชา เกิดจากการสละอำนาจในเมื่อไม่สามารถการบริหารงานได้ และไม่ปกครองตามหลักจักรวรรดิวัตร กุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ ศีล ๘ แม้จะปฏิบัติเพียงบางข้อหรือปฏิบัติบกพร่อง ก็ไม่สามารถจะรักษาความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาไว้ได้

จากที่ได้อธิบายมาจึงสรุปประเด็นสำคัญได้ว่า (๑) การปกครองของธรรมราชาเป็นรูปแบบราชาธิปไตย ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบการปกครองที่มีอยู่เดิม เป็นความใจกว้างของระบบพุทธปรัชญาไม่ปฏิเสธรูปแบบการปกครองใดๆ เพียงแต่จะกำหนดคุณลักษณะของผู้ปกครองและวิธีการปกครองแตกต่างจากราชาธิปไตยแบบฮินดู กล่าวคือ ผู้ปกครองขึ้นสู่อำนาจและครองอำนาจโดยธรรมเท่านั้น (๒) การได้อำนาจธิปไตย หมายถึง การได้ครองอำนาจและการสิ้นสุดอำนาจของธรรมราชาสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ ก) ได้อำนาจทางการเมืองมาจากการสืบราชสันตติวงศ์หรือสิทธิอำนาจตามราชประเพณีที่พระราชโอรสองค์ใหญ่หรือองค์แรกมีสิทธิขึ้นครองราชย์ ข) ได้อำนาจการปกครองแบบธรรมราชาจากการปฏิบัติตามหลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ และกุศลกรรมบถ ๑๐ รักษาศีล ๕ ศีล ๘ อย่างบริบูรณ์ และ ค) การหมดอำนาจเพราะการสละอำนาจและไม่ประพฤติจักรวรรดิวัตร ไม่ทรงคุณธรรม

ผู้เขียนเห็นว่า ระบอบการปกครองก็มีส่วนจำเป็นในการบริหารบ้านเมือง เพราะระบอบการปกครองเปรียบเหมือนหนทางสำหรับคนเดิน หากมีทางเดินที่ดีมีระเบียบมีช่องทางเดินที่ชัดเจน ก็จะช่วยให้คนเดินได้อย่างมีระบบมีระเบียบ ระบอบการปกครองจึงเป็นเหมือนรูปแบบที่ช่วยให้การเมืองมีทิศทางในการปฏิบัติและเป็นเครื่องช่วยกำกับให้ผู้ปกครองหรือผู้ใต้ปกครองให้อยู่ในกฎกติกา

^{๖๙} คุรยลละเอียดใน อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔, อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔.

^{๗๐} คุรยลละเอียดใน อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๖.

๓.๖ บทบาทและหน้าที่

บทบาทในการบริหารบ้านเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชามีจุดมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนหมู่มาก ซึ่งเป็นอุดมคติของผู้มีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ที่เกิดมาเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชน ดังคำว่า“พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีลักษณะเหมือนพระพุทธเจ้าคือ เกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๗๑} ดังนั้น การยกย่องพระเจ้าจักรพรรดิเป็นการยกย่องตามบทบาทและหน้าที่ในการปกครองที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่มหาชนมากที่สุด พระเจ้าจักรพรรดิเหมือนกับพระพุทธเจ้าตรงที่มีบทบาทและหน้าที่เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากในสังคมการเมือง ส่วนพระพุทธเจ้านั้นมุ่งเพื่อนำสัตว์โลกทั้งเทวดาและมนุษย์ให้รอดพ้นจากความทุกข์หรือมีเสรีภาพทางจิตใจปราศจากความทุกข์องชีวิตไปสู่อุดมคติสูงสุดอย่างแท้จริง

บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชานั้นมีอยู่ ๓ ด้าน คือ บทบาทด้านการรักษา (รักษา) บทบาทด้านการป้องกัน (อวรณ์) และบทบาทด้านการคุ้มครอง (คฤติ) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ด้านการรักษา หมายถึง การรักษาผู้อื่นให้เหมือนรักษาทน เป็นการบริหารบ้านเมืองปกครองประชาชนบนหลักธรรมสำคัญ ๔ อย่างคือ การมีขันติ การไม่เบียดเบียนคนอื่น การมีเมตตาจิตและการมีความเอ็นดู หลักการทั้ง ๔ อย่างมีสาระสำคัญคือ การมีขันติ ได้แก่ มีความอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากทางกาย การอดทนต่อคำว่าร้ายและการอดทนต่อความลำบากตรากตรำ การไม่เบียดเบียนคนอื่น ได้แก่ การไม่ทำร้ายหรือทำลายชีวิตของผู้อื่น การมีเมตตาจิต ได้แก่ การมีความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้ทุกคนในสังคมมีความสุข บางแห่งกล่าวถึงผลของการมีเมตตาทำให้ได้สถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ^{๗๒} และการมีความเอ็นดู ได้แก่ การเสียสละสงเคราะห์ประชาชน ให้การดูแลประชาชนในด้านปัจจัยสี่ที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคที่ขาดแคลน มีลักษณะคล้ายการจัดรัฐสวัสดิการ ในปัจจุบันเทียบเคียงได้ในมหาสุทฺธสนสูตรที่ระบุว่า มีการตั้งโรงงานบริจาคสิ่งของต่างๆ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน สตรี เงิน และทอง เป็นต้น^{๗๓}

การดูแลประชาชนบนพื้นฐานคุณธรรมเหล่านี้ เป็นการดำรงพระองค์อยู่ในธรรมและเป็นการรักษาธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น จึงเรียกว่า การรักษาผู้อื่นให้เหมือนการรักษาทน

^{๗๑} งาม.ทก. (ไทย) ๒๐/๕๓/๙๗.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน งาม. สดตก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๐-๑๒๑, งาม.สดตก. (ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๕, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖.

^{๗๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๑๘๘.

๒) **ด้านการป้องกัน** หมายถึง การป้องกันอันตรายหรือปัญหาบ้านเมืองไม่ให้เกิดขึ้น การป้องกันความเสื่อมความไม่เป็นที่ธรรมไม่ให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต รวมทั้งการป้องกันทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ อาณาเขต ประชาชน ไม่ให้ถูกรุกราน แย่งชิง ป้องกันการสงคราม

๓) **ด้านการคุ้มครอง** หมายถึง การคุ้มครองสิ่งของที่มีอยู่แล้วรักษาไว้มิให้เสียหาย เช่น การคุ้มครองประชาชนให้มีความปลอดภัย การคุ้มครองทรัพยากรของชาติ การคุ้มครองสมบัติของแผ่นดิน ไม่ให้เกิดโจรภัย จัดระบบการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนเพื่อให้ประชาชนมีธรรมคุ้มครองตน เป็นต้น

พระธรรมราชามีบทบาทและหน้าที่เหล่านี้ที่พึงปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองในรัฐ ซึ่งสามารถแบ่งคนออกได้ ๘ ประเภท คือ ๑) บุคคลที่อยู่ในบรมวงศานุวงศ์และผู้ช่วยปฏิบัติงานในส่วนพระองค์ ๒) กองทัพหรือทหารที่ดูแลฝ่ายความมั่นคง ๓) กษัตริย์ที่เป็นเมืองขึ้นอยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพ ๔) ข้าราชการบริพารหรือผู้ตามเสด็จ ๕) พรหมณ์คหบดี ๖) ขวานิคมนชนบท ๗) สมณพราหมณ์ และ ๘) มฤคและปักษี ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปตอนว่าด้วยหลักการปกครองของธรรมราชา

บทบาทและหน้าที่เหล่านี้เป็นพันธะทางศีลธรรมที่ธรรมราชาพึงปฏิบัติต่อคนทุกคนในรัฐ รวมทั้งการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งวัตถุดิบเครื่องดำรงชีวิตให้มีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นธรรมราชาต้องมีสัมพันธไมตรีโดยธรรมกับผู้ปกครองในเมืองอื่น

๓.๗ หลักการปกครอง

คำว่า หลักการ ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ หมายถึง หลักการหรือหลักปฏิบัติในการปกครองบ้านเมืองที่กล่าวไว้สำหรับธรรมราชาในพระสูตรต่างๆ เช่น จักรกัตติสูตร ธรรมราชาสูตร มหาสุทฺธสนสูตร มหาปทานสูตร และกฎทนต์สูตร เป็นต้น คำว่า หลักการ ที่จะกล่าวถึงนี้ ผู้เขียนเห็นว่า มีความหมายสอดคล้องกับคำว่า “ธรรม” ที่หมายถึง หลักปฏิบัติหรือกฎเกณฑ์ที่ดีงาม ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า

“ธรรม คือ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้จริง รวมทั้งหลักการที่จะให้เกิดความดีงาม ความถูกต้องเหล่านี้ การวางหลักการเหล่านี้ไว้ เช่น หลักการทางรัฐศาสตร์ หลักการทางนิติศาสตร์ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ หรือหลักการใดๆ ก็ตาม มุ่งหมายเพื่อให้เป็นเกณฑ์หรือเป็นมาตรฐานในการที่จะดำเนินงานเพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดความดี ความงาม ความถูกต้องและประโยชน์สุขที่แท้นั้น เมื่อเราต้องการความดีงาม ประโยชน์สุขแก่บ้านเมืองเราก็ต้องยึดหลักการเหล่านี้ ซึ่งเรียกด้วยคำสั้นที่สุด คือ ธรรม”^{๗๔}

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร :

จากความหมายนี้ หลักการ หมายถึงสิ่งที่ตั้งตาม ปฏิบัติตามหลักการแล้วเกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น หลักการหรือธรรมที่จะพูดถึงในที่นี้ ก็คือหลักจักรวรรดิวัตร กุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ ศีล ๘ ที่เป็นหลักการปกครองของธรรมราชาซึ่งปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกผู้ปกครองว่าเป็น “ธรรมราชา” เพราะเป็น “พระราชาแห่งธรรม” หรือ “ทรงมีธรรมเป็นราชา” จากการศึกษาพบว่า หลักการปกครองที่พระธรรมราชาทรงถือปฏิบัตินั้นสามารถจำแนกเป็น ๒ ชุดความคิด คือ หลักจักรวรรดิวัตรและหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ ศีล ๘ ซึ่งทั้ง ๒ ชุดความคิด บางส่วนเป็นหลักปฏิบัติที่พระธรรมราชานำมาปกครองตนเอง เรียกว่า คุณธรรมประจำตน และบางส่วนเป็นหลักปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน เรียกว่า พันธะทางศีลธรรมที่พึงปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๓.๗.๑ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐^{๗๕}

เป็นหลักควบคุมความประพฤติคุมตนเอง และเป็นพันธะทางศีลธรรมจริยธรรมที่นำไปใช้เป็นนโยบายทางการเมือง ขยายอำนาจธรรมไปสู่ประชาชน มีเป้าหมายในการควบคุมความประพฤติหรือพฤติกรรมด้านกายกรรม ด้านคำพูดการสื่อสารรูปแบบต่างๆ หรือวัจกรรม และด้านศักยภาพทางความคิดหรือมโนกรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

(๑) หลักควบคุมพฤติกรรมทางกาย (กายกรรม) คือ

- ๑) ละเว้นการฆ่า การเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นหรือสัตว์อื่น
- ๒) ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย ไม่ละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น
- ๓) ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในกาม ไม่ประพฤติผิดในประเวณี

(๒) หลักควบคุมพฤติกรรมทางการสื่อสาร (วัจกรรม) คือ

- ๔) ละเว้นการพูดเท็จ ไม่บิดเบือนข้อเท็จจริง
- ๕) ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก
- ๖) ละเว้นการพูดคำหยาบคาย พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลชวนฟัง
- ๗) ละเว้นการพูดเหลวไหลเพ้อเจ้อ พูดมีสาระประโยชน์ มีเหตุมีผล

(๓) หลักปฏิบัติควบคุมใจ (มโนกรรม) คือ

- ๘) ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดอยากได้จนผิดทำนองคลองธรรม
- ๙) ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเบียดเบียนทำลายผู้อื่น

^{๗๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๗.

๑๐) มีความเห็นถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) เข้าใจในหลักเหตุผลแห่งการกระทำว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว เข้าใจชีวิตดำรงชีวิตด้วยสติปัญญา เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ไม่ยึดมั่นถือมั่น^{๗๖}

๓.๗.๒ หลักศีล ๕ และศีล ๘

พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา นอกจากจะประพตจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐแล้ว ก็ จะรักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๕ ค่ำ เป็นการสร้างสติระมัดระวังเพิ่มพูนจริยธรรมคุณธรรมของตนเองและ พัฒนาคุณภาพจิตให้มากยิ่งขึ้น ดังความในจกัถวัตตสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย กษัตริราชผู้ได้รับ มุรธาภิเษกแล้วรับสนองพระดำรัสของพระราชฤๅษีแล้ว ทรงประพตจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ เมื่อทำวาทะทรงประพตจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ อยู่สนานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษา อุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม ปราภฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์”^{๗๗}

รายละเอียดของอุโบสถศีลหรือศีล ๘ ที่ปรากฏในคำสอนพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งศีล ๘ ออกได้ตามลำดับข้อ ดังนี้

๑. เว้นจากการฆ่าประทุษร้ายชีวิตผู้อื่นหรือสัตว์
๒. เว้นจากการถือเอาหรือขโมยสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้
๓. เว้นจากการกระทำที่มีใช้พรหมจรรย์ เว้นจากการมีเพศสัมพันธ์
๔. เว้นจากการพู่เทจ
๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย สิ่งเสพติดอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
๖. เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่
๗. เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นที่เป็นข้าศึก (ขัดขวาง) ต่อการ ประพตพรหมจรรย์และห้ามทัดทรงดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ที่ใช้เป็นเครื่องประดับให้สวยงาม
๘. เว้นจากที่นอนสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย^{๗๘}

สำหรับศีล ๕ ข้อที่ ๑, ๒, ๔, ๕ มีหลักปฏิบัติตรงกับศีล ๘ จะมีความแตกต่างเฉพาะข้อที่ ๓ คือ ในศีล ๕ ข้อที่ ๓ ระบุว่า จงดเว้นจากการประพตผิดในกามหรือประเวณี เป็นการงดเว้นการมี

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๒-๑๐๐/๖๘-๗๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๓-๒๓๕.

^{๗๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๓.

^{๗๘} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓-๓๐๕, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

เพศสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ภรรยาหรือสามีของตนเอง^{๗๙} ส่วนในศีล ๘ ข้อที่ ๓ เป็นข้อห้ามให้งดเว้นจากการมีเพศสัมพันธ์ทุกกรณี การรักษาศีล ๘ ของพระเจ้าจักรพรรดิจะสมทานรักษาเฉพาะในวันอุโบสถ ๑๕ คำ เรียกว่า อุโบสถศีล^{๘๐}

จากหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และ ศีล ๕, ๘ เป็นหลักจริยศาสตร์การเมืองหรือจริยศาสตร์สังคมเพื่อควบคุมความประพฤติของบุคคลในรัฐให้มีพฤติกรรมที่ดีงาม ๓ ด้านคือ ๑) มีพฤติกรรมทางกายที่ดี ได้แก่ มีสภาวะแวดล้อมทางสังคมที่ดีและมีความสงบปลอดภัย ๒) มีพฤติกรรมด้านการสื่อสารที่ดี ได้แก่ การพูดจาสนทนาหรือการสื่อสารในทุกรูปแบบอย่างสร้างสรรค์เป็นธรรม และ ๓) มีคุณภาพจิตใจที่ดี ได้แก่ คิดสิ่งที่ดี มีความเห็นถูกต้อง ละเว้นทำชั่วทำความดี หลักการปกครองเหล่านี้เป็นพันธะทางศีลธรรมในการอยู่ร่วมกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองให้สังคมมีความสงบสุข

๓.๗.๓ หลักจักรวรรดิวัตร

หลักจักรวรรดิวัตรหรือข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่ในการปกครองผู้ใต้ปกครองทุกสาขาอาชีพ ดังที่พระเจ้าทัพนมมีได้กล่าวถึง “จักรวรรดิวัตร” ว่า

ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น ลูกจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรมบูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการ รักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคฤหบดี ขวานิคมนและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน อย่าได้เป็นไปในแคว้นแคว้นของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแคว้นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแคว้นแคว้นของลูก เว้นขาดจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรจจะ (ความเสถียร) ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วไต่ถาม สอบถามว่า ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่เป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน ครั้นลูกได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล^{๘๑}

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๖/๖๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕.

^{๘๐} ศีล ๘ เรียกได้หลายชื่อ คือ อาชีวัฏฐมกศีล, อัฏฐศีล, อุโบสถศีล ; พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณฺเฑ), พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๐.

^{๘๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

จากข้อความในจกักวัตติสูตรดังกล่าวมานี้ เป็นการแสดงถึงบทบาทและหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาที่พึงปฏิบัติโดยตรง สามารถแบ่งออกเป็นข้อย่อยได้ ๑๒ ประการ คือ

(๑) ปกครองประชาชนโดยธรรม คือ ถือนธรรมเป็นใหญ่ สักการะเคารพนับถือบูชาขนอบน้อมธรรม ยึดถือธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย ดำรงตนเป็นแบบอย่างทางคุณธรรมและบริหารการเมืองอย่างเป็นธรรมกับทุกฝ่าย มีธรรมเป็นอำนาจ

(๒) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่คนในพระบรมวงศานุวงศ์นับตั้งแต่พระมเหสี โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดา เป็นต้นไป ด้วยการให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน

(๓) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่กองทัพ ข้าราชการฝ่ายทหาร

(๔) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่กษัตริย์ทั้งหลายที่เป็นเจ้าเมืองขึ้น ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองนักบริหารชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการฝ่ายปกครองเข้าด้วย

(๕) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่ผู้ตามเสด็จ คือ ข้าราชการบริพารทั้งหลาย ปัจจุบันสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนทั้งหมดเข้าด้วย

(๖) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่พราหมณ์คหบดี ขนเจ้าพิธี เจ้ามืดารา ครู อาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า เกษตรกรอาชีพต่างๆ ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ส่งเสริมให้แก่อาชีพนั้นๆ

(๗) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง

(๘) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่สมณพราหมณ์ พระสงฆ์บรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรมในศาสนาต่างๆ

(๙) จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมแก่สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

(๑๐) มีมาตรการจัดการป้องกันแก้ไข มิให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้าย การกระทำที่ผิดแบบแผนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

(๑๑) จัดสรรแบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่บุคคลผู้ไม่มีทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในรัฐ

(๑๒) ใฝ่ศึกษาปรีชาเรียนรู้สอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ หรือนักปราชญ์นักวิชาการ ผู้ทรงคุณธรรมประพจน์ดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นมาอยู่เสมอตามเวลาอันเหมาะสม เพื่อให้รู้ชัดว่า สิ่งที่ดี ควรประพฤติเป็นอย่างไร สิ่งชั่ว ไม่ควรประพฤติเป็นอย่างไร สิ่งใดทำแล้วไม่เกิดประโยชน์

สุข ควรดเว้น สิ่งใดทำแล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ควรประพฤติสิ่งนั้นให้ถูกต้อง^{๘๒}

ในทัศนะของคัมภีร์อรรถกถาได้แบ่งหลักจักรวรรดิวัตรออกเป็นจำนวน ๑๒ ข้อเช่นกัน โดยย่อหลักปฏิบัติที่มีอยู่เดิมลงเป็น ๑๐ ข้อและเพิ่มหลักปฏิบัติที่แตกต่างเข้ามาอีก ๒ ข้อ คือ ๑) การเว้นจากความกำหนัดหรือความชอบใจในสิ่งที่ไม่เป็นธรรม และ ๒) การเว้นจากความโลภมากหรือความอยากได้ที่ไม่ชอบธรรม^{๘๓}

จะเห็นได้ว่า หลักจักรวรรดิวัตรนั้นเป็นภาระหน้าที่และบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาต้องปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ มีลักษณะเป็นเหมือนคำสั่งที่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เป็นนโยบายทางการเมืองและเป็นวิธีการใช้อำนาจ สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑) ผู้ปกครองมีหลักธรรมาธิปไตย คือ มีหลักธรรมควบคุมตนเองและเป็นเครื่องมือในการบริหารบ้านเมืองและมีความเคารพหลักธรรมนั้นด้วยความเชื่อมั่นและมีสติปัญญาที่ถูกต้อง

๒) สร้างความมั่นคงให้แก่รัฐ โดยการป้องกัน คุ่มครองรักษา บำรุงประชาชนในรัฐอย่างชอบธรรม และเท่าเทียมกัน นอกจากนั้นก็ป้องกันศัตรูภายนอกด้วย

๓) วางนโยบายไม่ให้ประชาชนทำความผิดแบบแผนอันดงามในรัฐ และมีมาตรการลงโทษอย่างเป็นธรรม หมายถึง มีระบบกฎหมาย กฎกติกาสังคม ที่ไม่ขัดกับหลักจริยศาสตร์การเมือง

๔) จัดระบบเศรษฐกิจ ดูแลคนยากจน และส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนมีอาชีพสุจริต

๕) ปรีกษาหาหรือหาทางแก้ปัญหาต่างๆ กับผู้รู้ที่ทรงความรู้ มีความเที่ยงธรรม เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและสังคม การปรีksamungขอความเห็นจากผู้รู้โดยเป็นกลางไม่เข้าข้างฝ่ายใด อยู่บนความถูกต้องชอบธรรม

จักรวรรดิวัตร คือ ข้อปฏิบัติที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอเป็นหน้าที่ที่นักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย จะถือเป็นแนวทางปฏิบัติ...ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรหรือข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิจะได้รับยกย่องให้เป็นมหาราชหรือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ^{๘๔}

หลักการปกครองเหล่านี้ คือ หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ กุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ ศีล ๘ เป็นแนวคิดที่ครอบคลุมในการพัฒนา และแก้ปัญหาทางการเมืองทั้ง ๓ ด้านคือ ด้านกาย วาจา และใจ ดังตารางต่อไปนี้

^{๘๒} คุรยาละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๐-๒๕๒.

^{๘๓} ที.สี.อ. (ไทย) ๓/๘๔/๓๕.

^{๘๔} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), จักรพรรดิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓.

ตารางที่ ๑ สรุปหลักจักรวรรดิวัตรในการปกครองแบบธรรมราชา

หลักการ	ธรรมาธิปไตย เป็นหลักการที่ใช้ในการบริหารบ้านเมือง รักษา ป้องกัน และคุ้มครองประชาชนในรัฐ ครอบคลุมพัฒนาคุณภาพของชีวิตทั้งด้านกาย วาจา และใจ			
จักรวรรดิ วัตร	นโยบายความมั่นคง ของรัฐ รักษาป้องกัน และคุ้มครองรัฐและ ประชาชนใน	- มีกระบวนการยุติธรรม โดยยึดหลักความไม่ เบียดเบียน - วางมาตรการ มิให้ทำสิ่งที่ผิดในรัฐ	จัดสรรระบบ เศรษฐกิจแก่ ประชาชนใน รัฐอย่างเป็น ธรรม	- ผู้ปกครองแสวงหาความรู้ และพัฒนาความคิด โดย การศึกษาเรียนรู้ และ ปรึกษากับผู้ปราชญ์ราช บัณฑิตอยู่เสมอ - ขยายแนวคิดธรรมวิชัย

ตารางที่ ๒ สรุปหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ และ ๘ ในการปกครองแบบธรรมราชา

หลักการ	พัฒนาและแก้ปัญหาด้าน ภาวะแวดล้อมทางกาย (กายกรรม)	พัฒนาและแก้ปัญหาด้าน การสื่อสาร(วจีกรรม)	พัฒนาและแก้ปัญหาด้าน ความคิด(มโนกรรม)
กุศล กรรมบถ ๑๐	- เว้นขาดจากการฆ่า - เว้นขาดจากการขโมย - เว้นขาดจากสำส่อนทางเพศ	- เว้นขาดจากการ สื่อสารเท็จ - เว้นขาดจากการ สื่อสารส่อเสียด - เว้นขาดจากการ สื่อสารคำหยาบ - เว้นขาดจากการสื่อสาร เพื่อเจ้อ ไร้สาระ	- ไม่ละโมภ - มีจิตไม่พยายาบาท - การมีความเห็นถูกต้อง (สัมมาทิฐิ)
ศีล ๕	- เว้นขาดจากการฆ่า - เว้นขาดจากการขโมย - เว้นขาดจากสำส่อนทางเพศ - เว้นขาดการเสพสุราเมรัย และสิ่งเสพติดทุกชนิด	- เว้นขาดจากการสื่อสาร เท็จ	
ศีล ๘ เป็นหลัก ปฏิบัติของ ผู้ปกครอง ในวัน อุโบสถ ๑๕ คำ	- เว้นขาดจากการฆ่า - เว้นขาดจากการขโมย - เว้นขาดจากการเสพสุรา เมรัยและสิ่งเสพติดทุกชนิด	- เว้นขาดจากการสื่อสารเท็จ	- เว้นขาดจากกิจกรรม ทางเพศทุกกรณี - งดเว้นจากการทาน อาหารหลังเที่ยง - เว้นขาดจากสิ่ง บรรเทิงเริงรมย์ - เว้นขาดจากการนอน ที่หรูหราฟุ่มเฟือย

๓.๘ ธรรมราชากับการมีทัศนะแบบประชาธิปไตย

คำว่า ประชาธิปไตย ในความหมายนี้คือ ความมีใจกว้างในการแสวงหาความรู้และยอมรับฟังความคิดเห็นคำแนะนำจากผู้อื่น เพื่อปรับปรุงพัฒนาการบริหารบ้านเมืองมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนตามสภาพแวดล้อมทางการเมืองในยุคนั้น การมีทัศนะแบบประชาธิปไตยนี้ คือ ธรรมราชาจะไม่บริหารบ้านเมืองโดยเน้นความคิดของตนเป็นใหญ่ (อัตตาธิปไตย) เป็นผู้มีความใจกว้าง ยอมอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักแสวงหาปัญญา ปรึกษาสอบถาม เข้าหาผู้รู้ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งสมณพราหมณ์ ปราชญ์ราชบัณฑิต ค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ เพื่อให้มีหลักการบริหารที่ถูกต้องหรือเป็นธรรมหรือไม่ให้เกิดความผิดพลาดในการปกครอง โดยแบ่งการแสวงหาความรู้ออกเป็น ๒ วิธีการ คือ

(๑) เข้าไปศึกษาเรียนรู้และสอบถามปัญหาด้านจริยศาสตร์สังคมหรือจริยศาสตร์การเมืองกับสมณพราหมณ์ หมายถึง นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรม ผู้ประพจน์ดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นหา มีความสำรวมตนอยู่เสมอ เพื่อให้รู้ชัดว่า สิ่งที่ดีคืออะไร สิ่งที่ไม่ดีคืออะไร หลักปฏิบัติเหล่านั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือเป็นไปเพื่อให้เกิดความทุกข์ แล้วประพฤติปฏิบัติตามหลักการที่ถูกต้อง^{๘๕} เมื่อไม่หมั่นศึกษาเรียนรู้ ไม่เข้าไปพบปะสนทนาสอบถามหลักจริยศาสตร์การเมืองกับสมณพราหมณ์หรือผู้เป็นบัณฑิต ก็จะไม่รู้เกณฑ์ตัดสินที่ดีทางการเมืองเป็นอย่างไร ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร จะเป็นสาเหตุนำไปสู่ปัญหาสังคมการเมืองระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง หรือมีผลกระทบต่อภาวะแวดล้อมอื่นๆ ดังสาระสำคัญในอรรถกถาหาปรินิพพานสูตร อรรถกถาสารันทสูตร อรรถกถาอภิหานียสูตรว่า “เมื่อผู้ปกครองไม่สอบถามสมณพราหมณ์ก็จะไม่ทราบว่ อะไรคือความดี พระอรหันต์หรือผู้ทรงศีลก็ไม่ปรารภจะคบหาผู้ปกครองเช่นนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การอารักขาจากเทวดาหรือเหล่าคนดีก็จะมี เมื่อเทวดาหรือคนดีไม่ช่วยกันคุ้มครองรักษา พวกอมนุษย์หรือผู้ที่มีจิตใจต่ำทรามก็จะได้ออกมาเข้ามาอยู่ร่วมกับสังคมมากขึ้น จากนั้นก็จะก่อให้เกิดปัญหาสังคมมากขึ้น ธรรมราชาจึงต้องมีคุณสมบัติของความเป็นปราชญ์ ใฝ่เรียนรู้ สิ่งที่ดีหรือไม่ดี สิ่งที่ดีควรหรือไม่ควร และน้อมนำสาระจากการเรียนรู้เหล่านั้นมาเป็นแนวทางดำเนินชีวิตและบริหารบ้านเมือง

(๒) ปรึกษาแนวทางการบริหารบ้านเมืองกับคณะที่ปรึกษา หมายถึง พระธรรมราชาแม้จะมีอำนาจตัดสินใจในการบริหารบ้านเมืองได้อย่างเด็ดขาด แต่กลับมีใจกว้างยอมรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะที่ปรึกษาผู้เป็นปราชญ์ราชบัณฑิตโดยให้ผู้อื่นได้มีส่วนร่วมทางการเมือง รับฟังความคิดเห็นเพื่อนำข้อคิดเหล่านั้นมาเป็นแนวทางในการบริหารในปัจจุบันให้มีประสิทธิภาพ และเพื่อการวางมาตรการป้องกันปัญหาทางการเมืองที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต ดังเนื้อความในจกักวัดติสุตรว่า “ท้าวเธอโปรดให้ประชุมข้าราชการ ข้าราชการบริวาร โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี ตรีศถาถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ พวกเขาจึงกราบทูลจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐแก่

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

ท้าวเธอ ท้าวเธอได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาก็แล้ว จึงทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม^{๘๖} การมีคณะที่ปรึกษาถือว่าเป็นรูปแบบการเรียนรู้จากผู้ทรงคุณวุฒิ เพิ่มวิสัยทัศน์ด้านความรู้ และแนวทางในการพัฒนาการเมือง

จากที่ได้อธิบายมาจึงสรุปได้ว่า พระธรรมราชามีทัศนะแบบประชาธิปไตยเพื่อเพิ่มแนวคิดทางการเมืองด้วยวิธีการเหล่านี้ คือ ๑) เป็นผู้ใฝ่ศึกษาเรียนรู้อย่างไม่หยุดนิ่งและคบกลยาณมิตรผู้เป็นบัณฑิตนักปราชญ์สอบถามเรียนรู้สิ่งที่ดีหรือไม่ดีเพื่อเป็นเกณฑ์ตัดสินในการทำงาน ๒) มีความใจกว้าง ไม่ปิดกั้นความคิด ใส่ใจรับฟังปัญหาและปรึกษาการบริหารบ้านเมืองกับคณะที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านต่างๆ จากวิธีการดังกล่าวจึงเป็นการพัฒนาศักยภาพทางปัญญาหรือความคิดในการปกครองบ้านเมืองอยู่เสมอ หากเทียบกับวิถีประชาธิปไตยในปัจจุบัน ก็คือ ประชาธิปไตยทางตรง โดยมีประชาชนได้มีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นทางการเมือง และ ๓) ธรรมราชามีคุณลักษณะเป็นพหูสูต ได้แก่ เป็นผู้มีการศึกษามากฟังมาก(มีสุตะ)โดยทางตรงคือ การเข้าไปศึกษาสนทนากับสมณพราหมณ์ และศึกษาโดยทางอ้อมคือการสอบถามจากคณะที่ปรึกษาหรือหัวหน้าส่วนราชการต่างๆ จึงเรียกได้ว่า ธรรมราชามีคุณลักษณะแห่งความเป็นราชาปราชญ์ผู้มีความใฝ่รู้ควบคู่การปกครอง และพัฒนาวิสัยทัศน์ด้านการเมืองด้วยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

๓.๙ ธรรมราชากับหลักธรรมวิชัย

การเป็นผู้ชนะโดยธรรมหรือการทรงได้รับชัยชนะ เป็นคุณสมบัติสำคัญของพระธรรมราชา โดยทั่วไปความชนะหรือการแพ้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการรบหรือการทำสงครามระหว่างรัฐหรือผู้ปกครอง จะเห็นได้ว่าในระบบการเมืองการปกครอง จะมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องสงครามซึ่งเป็นยุทธวิธีสำคัญอย่างหนึ่งที่ผู้ปกครองต้องเรียนรู้และมีความสามารถในการทำสงคราม เพื่อเป็นผู้นำทัพในการป้องกันคุ้มครองเขตแดนมิให้ผู้อื่นมารุกราน เข้ายึดครองโดยไม่ชอบธรรม และเมื่อถูกรุกรานก็ต้องมีความสามารถในการรบหรือทำสงครามได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจะเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองนั้นต้องมีคุณสมบัติด้านความรู้เรื่องสงครามด้วย อย่างในปรีชาญาณดูไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์หรืออรรถศาสตร์ก็ระบุว่า กษัตริย์ผู้ปกครองต้องมีความเก่งกาจในการรบการทำสงคราม สำหรับพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาจะต้องได้รับขนานนามว่า “พระองค์เป็นผู้ได้รับชัยชนะ (วิจิตาวิ)” ความชนะในความหมายนี้มีรูปแบบของความชนะที่สำคัญ ๒ ประการคือ

๑) **ความชนะตนเอง** ได้แก่ การต่อสู้หรือรบกับกิเลสหรือความไม่ดีในจิตใจของพระองค์ ด้วยอาวุธคือสติปัญญา เป็นการกำจัดข้าศึกหรือศัตรูในจิตใจคือกิเลสต่างๆ ไม่ให้มีอำนาจมาครอบงำความคิดความรู้สึกจนทำให้ดำรงตนอย่างผิดธรรม จึงเป็นการทำสงครามกับกิเลสในจิตใจ เป็นการ

^{๘๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗.

ชนะข้าศึกในภายใน^{๘๗} มีการชนะความโกรธ เป็นต้น^{๘๘} วิธีการต่อสู้แบบนี้เป็นการใช้ศักยภาพทางความคิดหรือสติปัญญาในการวินิจฉัยว่า อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เป็นวิธีการทำลายความไม่ดีในจิตใจ สร้างคุณภาพที่ดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ เรียกว่า มีคุณธรรมในการปกครองคุ้มครองจิตใจตนเองไม่ให้เกิดตกไปอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำ สามารถเอาชนะศัตรู คือ กิเลสในจิตใจมีความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นต้น การชนะศัตรูคือกิเลสในจิตใจจึงเป็นการชนะที่ประเสริฐดังพุทธปรัชญาที่ว่า “การชนะตนของบุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว ประพาสธรรมเป็นนิตยนั้นแล ประเสริฐกว่าการชนะผู้อื่น”^{๘๙}

๒) การชนะผู้อื่นด้วยอาวุธคือธรรม ได้แก่ การทำสงครามโดยใช้ธรรมเป็นอาวุธ เป็นวิธีทำสงครามโดยไม่ต้องลงอาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา^{๙๐} เป็นยุทธวิธีการรบด้วยการใช้นโยบายขยายอำนาจแห่งธรรมหรือใช้กองทัพธรรมนำการเมือง

วิธีการรบด้วยกองทัพธรรมเป็นนโยบายการขยายอำนาจแห่งธรรม (จักรรัตนะ) หรือสิ่งที่ดีงามให้ผู้ปกครองหรือพระราชาอื่นให้รับทราบ เผยแพร่หลักจริยศาสตร์สังคมว่า สิ่งที่ดีควรทำคืออะไร สิ่งที่ไม่ควรทำคืออะไร ไม่ได้ใช้ศัสตราวุธเข้าไปรุกรานเพื่อยึดครองอาณาจักรอื่น แต่เป็นการขยายความดีงามให้พระราชาหรือกษัตริย์ที่เป็นเมืองขึ้นได้เห็นคุณค่าทางจริยธรรม โดยพระราชาเหล่านั้นยินดีที่จะให้พระธรรมราชาเข้าไปเผยแผ่หลักปฏิบัติอันดีเหล่านั้น พร้อมจะประพาสตามและยินยอมที่จะมอบราชสมบัติให้แก่พระธรรมราชาด้วย แต่พระธรรมราชากลับปฏิเสธไม่รับราชสมบัตินั้น ทรงมีเจตนาดีในการเผยแผ่หลักจริยศาสตร์สังคมหรือธรรมวิชัยแก่ผู้ปกครองหรือประชาชนเป็นสำคัญ ดังข้อความในจกกวตติสูตรว่า

พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก พวกกันเฏจมาเฝ้าแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จพระองค์ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทานพระราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า’ ท้าวเธอตรัสตอบอย่างนี้ว่า ‘พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติดิฉินในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด’ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออกเหล่านั้นกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ^{๙๑}

จากข้อความนี้เป็นวิธีการแบบไม่ใช้อาวุธด้านสงครามใดๆ เป็นการใช้นโยบายประกาศธรรมหรือสิ่งที่ดีงามนำไปให้แก่พระราชาอื่น จนพระราชาหรือฝ่ายตรงข้ามเหล่านั้นยินยอมอยู่ใน

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน พ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔.

^{๘๘} พ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๕๔๒.

^{๘๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔/๖๒.

^{๙๐} พ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๘.

^{๙๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓-๖๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๔/๑๘๓-๑๘๔.

อำนาจ มีความอ่อนน้อมถ่อมตนและยินดีมอบราชสมบัติให้แก่พระธรรมราชา แต่พระธรรมราชา ปฏิเสธที่จะรับหรือยึดราชสมบัติเหล่านั้น มีเจตนามุ่งหมายขยายวิธีการปฏิบัติที่ดั่งามหรือวางระบบจริยศาสตร์สังคมในสังคมเท่านั้น หลักจริยศาสตร์สังคมดังกล่าวเทียบได้กับหลักศีล ๕ ในปัจจุบัน ได้แก่ ๑) ไม่พึงฆ่าสัตว์ ๒) ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๓) ไม่พึงประพฤติดินในกาม ๔) ไม่พึงพูดคำเท็จ และ ๕) ไม่พึงดื่มน้ำเมา

นโยบายธรรมวิชัยนี้เป็นวิธีการขยายอาณาจักรแห่งธรรมไปสู่เขตแดนอื่นๆ ให้ได้มากที่สุด จึงเป็นการทำสงครามเปลี่ยนความคิดหรือจิตใจของผู้นำหรือผู้ปกครองที่เป็นปฏิปักษ์ให้มาปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์สังคมที่ดั่งาม การเคลื่อนทัพของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา เป็นการแผ่อาณาภาพแห่งธรรมหรือยกกองทัพธรรมไปสู่ดินแดนอื่นโดยไม่ได้อำนาจบังคับ ไม่ได้ไปเบียดเบียนใคร^{๙๒} แม้คัมภีร์อรรถกถาจะอธิบายว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงใช้การปราบปรามและการยึดแผ่นดินจนได้เป็นเจ้าของครอบครอง^{๙๓} หากพิจารณาจากบริบทหรือภาวะแวดล้อมดังปรากฏในจกัถวัตติสูตรแล้ว เป็นวิธีการปราบปรามด้วยวิธีแห่งธรรม หรือใช้นโยบายต่างประเทศด้านการทูตด้วยวิธีการทำความเข้าใจให้ฝ่ายตรงกันข้ามยินยอม ยินดี เห็นด้วยและอยู่ใต้อำนาจแห่งธรรมด้วยความเต็มใจ แนวคิดในอรรถกถาหาสุทฺธสสูตรก็อธิบายสนับสนุนแนวคิดนี้ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา ไม่มีการทำสงครามรบราฆ่าฟันกันจนเสียชีวิต แต่เป็นการแผ่ขยายอาณาภาพจักรแก้วหรือวงล้อแห่งธรรมไปยังประเทศต่างๆ เมื่อมีธรรม (หมายถึงจักรรัตนะ) อยู่ในประเทศใด พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยบริวารก็ประทับอยู่ในประเทศนั้น^{๙๔} และเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิมีจักรแก้วเจริญแล้ว จะไม่มีพระราชอาชงคใดคิดว่า พระธรรมราชาจะเป็นศัตรูกับตน จึงไม่มีการเตรียมศัสตราอาวุธเพื่อสู้รบ^{๙๕}

จากที่ได้อธิบายมาจะเห็นได้ว่า การทำสงครามหรือการรบด้วยกองทัพธรรม เป็นวิธีการที่ปราศจากอาวุธ แต่เป็นการรบด้วยการใช้นุญทวิธีเปลี่ยนความคิดของผู้ปกครองดินแดนอื่น ให้มีความเห็นด้วยและปฏิบัติตามหลักธรรมวิชัยอันดีเหล่านั้น โดยไม่มีการต่อสู้กันด้วยอาวุธ มีแต่การอ่อนน้อมถ่อมตนยอมรับคำสอนด้วยดีและยอมมอบราชสมบัติหรือดินแดนให้พระธรรมราชาด้วย แต่พระธรรมราชาทรงเห็นคุณค่าแห่งธรรมมากกว่าค่าแห่งวัตถุ เมื่อผู้ปกครองเหล่านั้นยอมรับ ยินดีทำตามสิ่งที่ดี ก็ถือว่า เป็นความสำเร็จด้านนโยบายธรรมวิชัย

^{๙๒} คุรยละเอียดใน พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๕๐.

^{๙๓} คุรยละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๑๖.

^{๙๔} สรุบทความจาก ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๐๘.

^{๙๕} คุรยละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๐๘.

ความจริงแล้วการจะเปลี่ยนความคิดของผู้ปกครองหรือผู้นำเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะโดยส่วนมากผู้ดำรงตำแหน่งผู้ปกครอง ย่อมยึดมั่นในสถานภาพและความมีอำนาจของตนว่า มีความเป็นใหญ่กว่าผู้ใดในอาณาเขตที่ตนเองปกครอง การจะให้ผู้อื่นมาใช้อำนาจเหนือตนจึงเป็นเรื่องยาก

การที่พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา สามารถทำให้ผู้อื่นอยู่ภายใต้การปกครองได้ ก็เพราะใช้อำนาจแห่งธรรมหรือคุณงามความดีเป็นเครื่องมือในการปกครอง กล่าวคือ พระธรรมราชาไม่ได้ใช้ความโลภเพื่อให้ได้ดินแดนอื่น หรือรุกรานให้ผู้อื่นยินยอมด้วยอำนาจแห่งความกลัว แต่พระธรรมราชาใช้ความเมตตา ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น โดยมีเจตนาไปแนะนำสิ่งที่ดีแก่ผู้อื่นและไม่มีการเบียดเบียนทำลายยึดครองทรัพย์สินใดๆ

การดำเนินนโยบายธรรมวิชัยของพระธรรมราชา เป็นความเสียสละพล้งพล้งความคิดสติปัญญาเพื่อผู้อื่น และมุ่งให้ประชาชนได้รับประโยชน์ทางธรรมหรือหลักปฏิบัติให้ชีวิตมีคุณค่าแห่งความดีงาม มีเป้าหมายให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข การทำสงครามของพระธรรมราชาจึงเป็นการใช้ธรรมอาวุธ ไม่ใช่ใช้ศัสตราวุธ จึงเรียกว่า การชนะโดยธรรม หรือธรรมวิชัย

ธรรมวิชัยเกิดขึ้นได้เพราะ ๑) ธรรมราชามีความรู้ ความเข้าใจและประพฤติดุริยธรรมเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน ๒) ธรรมราชาเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชน ๓) ไม่มีความโลภ ไม่หลงในอำนาจ เพียงปฏิบัติหน้าที่เพื่อธรรม และ ๔) มีนโยบายทางการเมืองแบบธรรมวิชัย โดยใช้ความเมตตากรุณานำการเมือง โดยมุ่งความปรารถนาดีต่อทุกคนในสังคมให้มีความสุข

๓.๑๐ ธรรมราชากับกระบวนการยุติธรรม

การปกครองโดยพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาจะไม่มีการใช้อาชญา ไม่มีการใช้ศาสตราหรืออาวุธ เป็นการวางมาตรการป้องกัน ไม่ให้มีการกระทำความผิดหรือสิ่งที่ไม่เป็นธรรมหรือสิ่งที่ผิดในรัฐ คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้มีการกระทำความผิดหรือการละเมิดกฎกติกาสังคม กฎหมาย ศีลธรรม ขนบประเพณีดีอันดีงามในบ้านเมือง ซึ่งข้อความในจกัณฐกัณฐสูตรระบุว่า “พระองค์ทรงชนะโดยธรรม การไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต”^{๙๖} วิธีการปกครองแบบนี้ อาจจะเป็นวิธีการที่แย้งกับความเป็นจริงในสังคมการเมืองปัจจุบัน มีบางคนมีความเห็นแย้งว่าแนวคิดเช่นนี้อาจไม่น่าเชื่อถือ เพราะไม่สามารถจะเป็นจริงได้ในสังคมการเมืองใดๆ แม้ในประวัติศาสตร์ไม่มีสังคมการเมืองเช่นนั้น จึงเป็นสังคมการเมืองในอุดมคติ ไม่มีสังคมเช่นนี้อยู่จริง^{๙๗}

^{๙๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

^{๙๗} ปริชา ช่างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๖.

นอกจากนั้น อาจมีคำถามว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่สังคมจะไม่มีการใช้อาชญา ไม่มีการใช้ศาสตร์ ในการปกครองในกรณีมีผู้กระทำผิดหรือมีความผิดในรัฐเกิดขึ้น หากพระเจ้าจักรพรรดิไม่ปกครองด้วย การใช้อาชญาจะทรงปกครองได้อย่างไร ในประเด็นนี้อรรถกถาจักกวัตติสูตรกล่าวถึงการปกครองโดย ใช้อาชญาไว้ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) การใช้อาชญาในด้านทรัพย์สิน หมายถึง การยึดทรัพย์ ปรับไหม ชดใช้ค่าเสียหาย เป็นต้น เช่น ผู้ใดปรับผู้ไม่ได้ทำความผิด ๑๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ผู้นั้นชื่อว่าใช้อำนาจด้วยอาชญา คือ ทรัพย์

(๒) การใช้อาชญาด้านการลงโทษ หมายถึง การใช้อาวุธทำร้ายประหาร การออกคำสั่งให้ ประหารและทรมาน เป็นการใช้อำนาจด้วยอาชญา คือ ศัสตรา เช่น ผู้ใดใช้ศัสตรามีคมข้างเดียว (ดาบ) เป็นต้น เปียดเบียนผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่าใช้อำนาจด้วยศัสตรา^{๙๘}

แนวคิดการใช้อาชญาตามทีอรรถกถาได้กล่าวไว้ ก็คือการลงโทษด้วยการให้ชดใช้ด้วยทรัพย์ หรือยึดทรัพย์ตามฐานแห่งความผิด และการลงโทษด้วยการใช้ศัสตราอาวุธ แม้จะมีการอธิบายวิธีการใช้ อาชญาไว้เช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า ผู้ปกครองแบบธรรมราชาหรือผู้ปกครองที่ดีจะต้องปฏิบัติตามวิธี ดังกล่าวนั้น เพราะการปกครองต้องพิจารณาถึงความชอบธรรมและสิ่งที่ควรไม่ควร หรือมีหลักการใน การวิเคราะห์แยกแยะประเมินผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้น

สำหรับการปกครองโดยไม่ใช้อาชญา มีประเด็นพิจารณา คือ ๑) การปรับหรือลงโทษผู้ ไม่ได้กระทำความผิดเท่านั้น ที่ถือว่าเป็นการใช้อาชญา ๒) การปรับหรือลงโทษผู้กระทำความผิด ไม่ ถือว่าเป็นการใช้อาชญา เป็นการรักษาความยุติธรรม ความเที่ยงธรรมของสังคม และเป็นวิธีการสั่ง สอนผู้กระทำความผิด (ทำความเข้าใจให้มีความเห็นที่ถูกต้อง) ดังข้อความในคัมภีร์ชาดกว่า “อารยชน บางคนยอมกีดกันคนกระทำความชั่วด้วยอาชญา การกระทำนั้น เป็นการสอนหาใช่เป็นเวรไม่ บัณฑิต ทั้งหลายรู้เหตุนี้เป็นอย่างดี^{๙๙}

ดังนั้น การปกครองโดยไม่ใช้อาชญาของพระเจ้าจักรพรรดิ จึงหมายถึงการไม่ใช้อาชญาแก่ ผู้ที่ไม่ได้ทำความผิดเท่านั้น ส่วนผู้ที่กระทำความผิดยังคงมีการปรับหรือลงโทษตามสมควรแก่ความผิด นั้น เพียงแต่ไม่ได้ใช้ศัสตราอาวุธในการลงโทษ แต่จะพิจารณาการปรับโทษในด้านทรัพย์สิน ลง อาชญาตามสมควรแก่ความผิดหรือในการทำพิธีกรรม (การเก็บภาษี)^{๑๐๐}

^{๙๘} สุเทพ พรมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจักกวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎี บัณฑิต, หน้า ๓๔-๓๕.

^{๙๙} ขุ.ชา. ทุก. (ไทย) ๒๗/๖/๑๒๑.

^{๑๐๐} สุเทพ พรมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจักกวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎี บัณฑิต, หน้า ๓๕.

สำหรับการไม่ลงโทษด้วยศัสตรา หมายถึง การไม่ใช้ศัสตราอาวุธที่มีคมเป็นต้นเปียดเบียนผู้อื่น แม้จะออกคำสั่งให้ประหารหรือลงโทษด้วยศัสตราแก่คนทำผิดก็ได้ พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาจะไม่ลงโทษด้วยศัสตรา แต่จะลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยการปรับทรัพย์สินเท่านั้น การปฏิเสธวิธีการลงโทษด้วยศัสตราดังกล่าวนี้ มีสาเหตุ ๒ ประการคือ (๑) เป็นวิธีการลงโทษที่เป็นแบบอย่างไม่ดี มีความรุนแรงดูน่าสะพรึงกลัว ขาดเมตตาธรรม แสดงถึงความเสื่อมทางจริยธรรม คุณธรรมในสังคม (๒) ทำให้สูญเสียชีวิตหรืออวัยวะพิการ ซึ่งก่อให้เกิดความโศกเศร้าแก่ญาติพี่น้องของผู้ถูกลงโทษ และ (๓) เป็นวิธีการที่ขัดกับหลักปฏิบัติในกุศลกรรมบถ ๑๐ หลักศีล ๕ ศีล ๘ ได้ระบุว่า “ต้องมีเจตนางดเว้นจากการฆ่าทำลายเปียดเบียนชีวิตผู้อื่น” ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่ผู้ปกครองแบบธรรมราชาจะไม่ละเมิด ดังนั้น การลงโทษโดยวิธีการทำให้ผู้อื่นบาดเจ็บและเสียชีวิตพระเจ้าจักรพรรดิจะไม่ทรงกระทำโดยเด็ดขาด ดังคำว่า “พระเจ้าจักรพรรดิไม่ทรงทำโลหิตของใครๆ เพียงแมลงวันตัวเล็กต็มได้ให้เกิดขึ้นด้วยศัสตรา ทรงได้รับการต้อนรับจากพระราชาผู้เป็นศัตรูว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมาโดยธรรมเถิด”^{๑๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มีทัศนะว่า วิธีการปกครองโดยไม่ใช้อาชญา ไม่ใช้ศัสตราจึงเป็นวิธีการ ป้องกัน แก้ไข กำราบปราบปราม ไม่ให้มีการกระทำที่ไม่ชอบธรรม ไม่เป็นธรรม^{๑๐๒}

จากที่ได้อธิบายมาจึงสรุปได้ว่า กระบวนการยุติธรรมของผู้ปกครองแบบธรรมราชาจะไม่ลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยการใช้ศัสตราอาวุธ จะมีเพียงการปรับสินไหมหรือให้ชดใช้ทรัพย์สินแทนความผิดเท่านั้น เนื่องจากธรรมราชาต้องยึดมั่นในข้อปฏิบัติที่ว่า “มีเจตนาเว้นขาดจากการฆ่า เปียดเบียนผู้อื่น” ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติในกุศลกรรมบถ และ ศีล ๕,๘ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่จะรักษาอำนาจและความเป็นธรรมราชาไว้ได้

การปกครองแบบธรรมราชาไม่ลงโทษด้วยอาวุธ แต่จัดระบบกระบวนการยุติธรรมควบคู่กับการขยายนโยบายธรรมวิชัย คือ ๑) การจัดการศึกษา คือ การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้ประชาชนได้ศึกษาหลักจริยศาสตร์สังคมในการอยู่ร่วมกันว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ สร้างคนในสังคมให้มีความรู้มีเหตุผล มีศรัทธาในธรรมและยอมปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านั้น ๒) วางมาตรการควบคุมความประพฤติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลงโทษผู้กระทำความผิดอย่างเป็นธรรม หมายถึง มีระบบกฎหมายในการปกครองรัฐ ควบคุมความประพฤติตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิด และมาตรการด้านกฎหมายก็ต้องไม่ขัดกับหลักธรรมวิชัยหรือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และ ๓) ผู้ปกครองเป็นแบบอย่างทางคุณธรรม คือ มีพฤติกรรมที่ดี เป็นที่ศรัทธาเชื่อถือของบริวารและผู้พบเห็น

^{๑๐๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๑๕.

^{๑๐๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ, หน้า ๗๗.

๓.๑๑ ธรรมราชากับเศรษฐกิจ

การปกครองของธรรมราชานั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญเฉพาะหลักปฏิบัติอันดีงามเพียงอย่างเดียว ด้านเศรษฐกิจก็เป็นนโยบายสำคัญที่ให้การดูแลประชาชนผู้ยากไร้ ยากจนในถิ่นต่างๆ ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงตามที่ระบุไว้ในจักรวรรดิวัตรว่า “อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้น (รัฐ) ไม่มีทรัพย์ พึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย”^{๑๐๓} เป็นการจัดสรรแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์สินเงินทองปัจจัยยังชีพให้ทั่วถึงแก่คนที่ขาดแคลนยากไร้ ให้เพียงพอที่จะเป็นอยู่ได้ทั่วกัน^{๑๐๔} การดูแลปัญหาปากท้องของประชาชน และการสร้างระบบเศรษฐกิจให้ทุกคนมีอยู่มีกินจึงเป็นหน้าที่หลักของผู้ปกครองแบบธรรมราชา เป็นวิธีการสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ใต้ปกครองและความมั่นคงให้แก่ประเทศทำให้การอยู่ร่วมกันมีความเป็นปึกแผ่น เมื่อทุกคนอยู่เป็นสุขก็จะมีสามัคคี เกิดความรักประเทศชาติ หวงแหนปกป้องรักษาชาติ นอกจากนั้นพระธรรมราชา ก็จะผูกมิตรไมตรียึดเหนี่ยวจิตใจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศต่างๆ ด้วยการเป็นผู้ให้หรือยึดมั่นในหลักทานในหลักราชสังคหวัตถุ เช่น การสงเคราะห์ด้วยการให้ม้าที่ส่งงาน และการมอบยานพาหนะที่เหมาะสมให้หรือข้อความในกฎทนต์สูตรก็สนับสนุนวิธีการนี้ว่า “การประทานทักษิณาหรือการกระจายรายได้สู่สังคมไม่หวังผลตอบแทน” วิธีการแบ่งปันด้วยสิ่งของแก่ประเทศที่ด้อยกว่าหรือขาดแคลน ก็เป็นวิธีการผูกใจให้ผู้ปกครองในประเทศขนาดเล็กกว่ามีความยินดี และยินยอมคล้อยตามยอมขึ้นตรงต่อพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นพระธรรมราชาได้ง่าย

การสร้าง ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจภายในประเทศ และการแบ่งปันสงเคราะห์ผู้ปกครองในประเทศเล็ก ก็ทำให้ผู้ปกครองเหล่านั้นพอใจ ยินยอมขึ้นตรงต่อพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พระราชาผู้ปกครองประเทศเล็กๆ พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง พระราชาเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นผู้ขึ้นตรงต่อพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าพระราชาเหล่านั้น”^{๑๐๕}

แม้เศรษฐกิจหรือปัญหาปากท้องจะเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นแก่ชีวิตมนุษย์ แต่พระพุทธศาสนา กลับให้ความสำคัญแก่คุณค่าด้านคุณธรรมคุณค่าทางจิตใจมากกว่าวัตถุภายนอก ดังคำสอนที่ว่า “ไม่ควรทำชั่วเพราะเห็นแก่ตัวหรือคนอื่น ไม่ควรปรารถนาทรัพย์ แว่นแคว้นหรือความสำเร็จเพื่อตนโดยทางที่ไม่ชอบธรรม ควรมีศีลมีปัญญาดั้งมั่นอยู่ในธรรม”^{๑๐๖} “ความเสื่อมโศกทรัพย์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความเสื่อมปัญญาเลวร้ายกว่าความเสื่อมทั้งหลาย ความเจริญด้วยโศกทรัพย์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ, หน้า ๗๗.

^{๑๐๕} อัง. ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๔, อัง. ฉก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘.

^{๑๐๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๘๔/๓๒.

ความเจริญด้วยปัญญายอดเยี่ยมกว่าความเจริญทั้งหลาย”^{๑๐๗} จากแนวคิดนี้อำนาจแห่งธรรมการกระทำดีและมีปัญญาสำคัญกว่าทรัพย์ภายนอก หากขาดปัญญาทรัพย์สมบัติอาจทำลายชีวิตให้เป็นอย่างได้ กล่าวคือ มีความโลภ ความยึดมั่นในทรัพย์เหล่านั้น นำไปสู่การหวงแหน คุ้มครองรักษาไว้ ไม่แบ่งปันแก่ผู้อื่น ก็จะเกิดปัญหาทางการเมืองได้ เมื่อนุชนมีภักดีกามีวินัยหรือศีล มีศักยภาพทางปัญญาหรือความคิดที่ถูกต้องดำรงตนอยู่ด้วยธรรม ก็สามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและมีความสุข

จากที่ได้อธิบายมาจึงสรุปได้ว่า นโยบายด้านเศรษฐกิจเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารประเทศ เพราะเมื่อผู้ปกครองเอาใจใส่ดูแลแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจแก่ประชาชนผู้ลำบากยากจนเป็นการแก้ปัญหาในระดับพื้นฐานในการดำเนินชีวิต และเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองที่ต้องแก้ปัญหาทางการเมืองดังกล่าว หากผู้ปกครองไม่เอาใจใส่ขาดความรับผิดชอบ ไม่เสียสละทรัพย์ส่วนกลางหรืองบประมาณแผ่นดินเพื่อประชาชน ก็อาจทำให้ประชาชนเกิดความลำบากลุกขึ้นมาต่อต้านประท้วงผู้ปกครองได้และก่อปัญหาอาชญากรรมต่างๆ เช่น การขโมย การปล้นฆ่าชิงทรัพย์ เป็นต้น พระธรรมราชาได้ยึดมั่นในนโยบายการเป็นผู้ให้ โดยได้แบ่งปันจัดสรรมอบทรัพย์ให้แก่คนยากจน และจัดงบประมาณสร้างงานให้แก่ประชาชน เป็นการแก้ปัญหาทางการเมืองซึ่งมีปรากฏในจกัถวัตติสูตร และกฎกันตสูตรดังกล่าวมา

๓.๑๒ ตัวชี้วัดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา

จากการศึกษาแนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญา ที่ปรากฏในสูตรต่างๆ สามารถสรุปตัวชี้วัดความเป็นธรรมราชาได้ ๒ ด้าน คือ ๑) ด้านความมีภาวะผู้นำ และ ๒) ด้านการปกครอง ซึ่งจะได้ อธิบายองค์ประกอบของแต่ละด้านดังต่อไปนี้

(๑) ด้านความมีภาวะผู้นำ หมายถึง มีภาวะผู้นำ ๒ ด้าน คือ ด้านคุณสมบัติทางกายภาพ คือ ก) มีร่างกายสมบูรณ์ หมายถึง มีบุคลิกภาพที่ดี มีความสมบูรณ์แข็งแรง เข้มแข็งกล้าหาญ สงบเสงี่ยม เป็นที่รัก เป็นที่ประทับใจและศรัทธาของผู้พบเห็น ซึ่งผู้วิจัยได้อธิบายไว้แล้ว ข) มีตระกูลดี หมายถึง ประวัติครอบครัวบิดามารดาญาติพี่น้อง และครอบครัวของธรรมราชาเองมีชื่อเสียงด้านคุณธรรมที่ดงาม เป็นที่เชื่อถือมายาวนานไม่ถูกตำหนิด้านคุณธรรมจริยธรรม และ

ด้านคุณลักษณะทางจิตภาพ คือ ก) ทรงความรู้และคบบัณฑิต หมายถึง ธรรมราชาเป็นผู้รักในความรู้ ใฝ่ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติในการดำเนินการทางการเมือง หมายถึง ความรู้ด้านการปกครองที่ดีหรือไม่ดีควรเป็นอย่างไร สิ่งที่ดีควรทำหรือไม่ควรทำคืออะไร โดยหมั่นเข้าไปปรึกษาสนทนากับนักบวชพระสงฆ์หรือปราชญ์บัณฑิตผู้มีภูมิความรู้ และเลือกคบคนดีหรือบัณฑิตผู้

^{๑๐๗} อ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๖-๗๗/๑๔.

ประกอบด้วยความดีทั้งด้านกาย วาจาและใจ มีจุดหมายเพื่อจะได้เรียนรู้พัฒนาแนวความคิดการปกครอง มีปราชญ์ราชบัณฑิตคอยเตือนใจให้สติสัมปชัญญะในการบริหารบ้านเมือง เรียกว่า มีคุณลักษณะความเป็นราชาปราชญ์ ข) ครองตนโดยธรรม หมายถึง ธรรมราชาดำรงตนโดยธรรมภายใต้หลักจักรวรรดิวัตร กุศลกรรมบถ และศีล ๕,๘ และเป็นบุคคลต้นแบบทางคุณธรรม มีพฤติกรรมที่ดีทั้ง ๓ ด้าน คือ พฤติกรรมทางกาย ทางวาจาหรือการสื่อสารและศักยภาพทางความคิดหรือปัญญา หากพิจารณาการดำรงตนในธรรมนี้ เป็นการพัฒนากายภาพ ควบคุมกายกรรม วชิกรรมด้วยการรักษาศีล และพัฒนาความคิดด้วยปัญญาหรือมีสัมมาทิฐิในการปกครองตนเอง ก็จะทำให้ละเว้นความชั่วและทำแต่ความดี ดังข้อความว่า

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้นทุกขย่อมติดตามเขาไปเหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น^{๑๐๘} ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้นสุขย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัวเขาไปฉะนั้น^{๑๐๙}

ด้านภาวะผู้นำดังกล่าวมานี้ ครอบคลุมด้านคุณสมบัติทางกายภาพและคุณลักษณะด้านจิตภาพ เป็นหลักจริยธรรมคุณธรรมส่วนตัว(Individual Ethics)ที่ควบคุมความประพฤติทั้งด้านร่างกาย วาจาและใจ

(๒) ด้านการปกครอง หมายถึง ในการปกครองนั้นมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญคือ ๑) การขึ้นสู่อำนาจโดยธรรม และ ๒)การปกครองโดยธรรม ประกอบด้วย : มีธรรมาธิปไตย มีหน้าที่ทางศีลธรรม มีคณะที่ปรึกษา จัดสรรระบบเศรษฐกิจ และ มีนโยบายขยายหลักธรรมวิชัย หลักปฏิบัติด้านการปกครองเหล่านี้ เป็นพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมต่อสังคม (Social Ethics) ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

ก. ขึ้นสู่อำนาจโดยธรรม หมายถึง วิธีการขึ้นสู่ตำแหน่งผู้ปกครองตามที่ปรากฏในจักรวรรดิสูตรนั้นเป็นการสืบทอดอำนาจแบบสันตติวงศ์ พระธรรมราชาที่ครองอำนาจอยู่เมื่อถึงเวลาอันควรก็จะสละอำนาจและมอบอำนาจให้แก่พระราชโอรสองค์ใหญ่สืบทอดอำนาจต่อไป เป็นการสละอำนาจด้วยความเต็มใจและผู้จะรับอำนาจปกครองต่อไปก็ต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติที่เหมาะสม ได้แก่ ต้องผ่านการศึกษาและเคยช่วยงานบริหารบ้านเมืองมาก่อน การขึ้นสู่อำนาจโดยธรรม ก็คือ ไม่ได้แย่งชิงอำนาจไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม เช่น โคนอำนาจทางการเมืองโดยการฆ่าผู้ปกครองเดิม เป็นต้น ดังนั้นที่มาแห่งอำนาจอันชอบธรรมคือ ได้รับอำนาจมาด้วยความยินยอมจากผู้ปกครองคนเดิมและประชาชนก็ยินดียอมรับผู้ปกครองคนใหม่ด้วย ปัญหาคือว่า เมื่อได้รับสิทธิเป็นผู้ปกครองมาแล้ว จะสามารถสร้างความเป็นธรรมราชาให้เกิดขึ้นได้หรือไม่จึงขึ้นอยู่กับผู้ปกครองที่เข้ามารับหน้าที่สืบทอดอำนาจเท่านั้น

^{๑๐๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๑๐๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

ข. ปกครองโดยธรรม หมายถึง การใช้แนวคิด หลักการ วิธีการปกครอง อยู่บนพื้นฐานหลักศีลธรรม รวมทั้งการปกครองตนเอง คนในครอบครัว และผู้ช่วยปฏิบัติงาน ตลอดจนปกครองประชาชนโดยธรรม ซึ่งมืองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

(๑) มีธรรมาธิปไตย หมายถึง ให้ธรรมเป็นอำนาจสูงสุดในการปกครอง มีคุณธรรมในการบริหารบ้านเมือง ไม่ละราชนธรรมหรือราชประเพณีอันดีที่เคยปฏิบัติสืบมา บริหารจัดการให้ธรรมเป็นอำนาจประกอบด้วยสองส่วน คือ (๑) ผู้ปกครองเป็นผู้ทรงธรรม คือ มีคุณธรรมส่วนตัวและให้คนในครอบครัวหรือราชวงศ์ ประพฤติธรรมด้วย (๒) บริหารบ้านเมืองด้วยหลักการ วิธีการ และเป้าหมายที่ประกอบด้วยธรรม

จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตของธรรมราชาไม่ว่าการดำรงชีวิตส่วนตัวและบริหารราชการแผ่นดินจะละเลยธรรมไม่ได้ ดังข้อความที่พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาให้โอวาทแก่พระราชโอรสองค์ใหญ่ว่า...จงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองชน (ผู้ได้ปกครอง=ผู้เขียน) โดยธรรม...^{๑๑๐} โดยสาระสำคัญ คือ ปฏิบัติธรรมอยู่เสมออยู่อย่างถาวรไว้เป็นสิ่งสูงสุดและมีธรรมเป็นเครื่องหมายแห่งการปกครอง หมายถึง ผู้ปกครองมีพฤติกรรมทางคุณธรรม จริยธรรมชัดเจน มีความกล้าหาญของอาจในธรรม นโยบายทางการเมืองมีความชอบธรรม ยุติธรรมและโปร่งใสภายใต้กฎกติกาที่กำหนดไว้ ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยหลักจริยศาสตร์สังคมที่ดี

(๒) มีหน้าที่ทางศีลธรรม หมายถึง การรักษา ป้องกัน และคุ้มครองผู้ได้ปกครองด้วยธรรม นอกจากนั้น ยังมีมาตรการด้านกฎหมายมาช่วยบริหารบ้านเมือง หรือส่งเสริมระบบคุณธรรมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น หมายถึง ป้องกันและกำจัดสิ่งที่ไม่เป็นธรรม วางมาตรการด้านกฎหมายไม่ให้มีการกระทำความผิดเกิดขึ้นในรัฐ โดยมีต้องใช้ความรุนแรงในการลงโทษ รวมทั้งดูแลป้องกันคุ้มครองดูแลอนุรักษ์สัตว์ต่างๆ ไม่ล่าสัตว์เป็นการกีฬา

การป้องกันรัฐ หมายถึง พระธรรมราชามีหน้าที่สำคัญที่สุด คือ การรักษาอธิปไตยของรัฐไว้ให้ได้ ป้องกันคุ้มครองราชอาณาจักร ไม่ให้เกิดสงคราม มีความรู้ความสามารถที่จะป้องกันบ้านเมืองได้ แต่มิได้มีนโยบายรุกรานรัฐอื่น และต้องปกป้องคุ้มครองรัฐเมื่อถูกรุกราน มีระบบกองทัพที่เข้มแข็ง

การปกป้อง คุ้มครอง และเป็นที่พึ่งของประชาชน คือ พระธรรมราชาต้องเป็นที่พึ่งของคนทุกหมู่เหล่า ได้แก่ เป็นที่พึ่งทั้งด้านเศรษฐกิจให้ประชาชนกินดีอยู่ดี ช่วยคุ้มครองป้องกันจากภัยหรือการถูกรังแกจากศัตรูแห่งชาติ ภัยจากอำนาจที่ไม่ชอบธรรม ภัยจากธรรมชาติ ภัยจากอบายมุข และทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน

^{๑๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

นอกจากนี้ยังมีมาตรการด้านการลงโทษหรือระบบกฎหมาย คือ พระธรรมราชามีอำนาจในการลงโทษ ข้อพิจารณาการลงโทษคือ ลงโทษบุคคลที่ควรลงโทษหรือผู้ละเมิดกฎหมายอย่างเป็นธรรมไม่ทำตามอำเภอใจ จุดหมายเพื่อควบคุมสังคมให้เป็นปกติสุข และให้การดำเนินการปกครองเป็นไปด้วยความราบรื่น หากใช้อำนาจไม่เป็นธรรม ควรสละตำแหน่งผู้ปกครองหรือถูกถอดถอนจากตำแหน่งผู้ปกครองและการถอดถอนจากตำแหน่งไม่ใช่เกิดจากการต่อต้านผู้ปกครอง แต่เมื่อธรรมราชาละเมิดหน้าที่ทางศีลธรรมก็เป็นการลงโทษด้วยกฎแห่งธรรมนั่นเอง วิธีการควบคุมนี้ ไม่ใช่เรื่องกฎหมายแต่เป็นการควบคุมด้วยกฎศีลธรรม ซึ่งบังคับให้ธรรมราชาควบคุมตนเองให้มีความรับผิดชอบในหน้าที่อย่างเที่ยงธรรม ในวิธิปฏิบัติอาจจะทำยากสำหรับผู้ที่ไม่ศรัทธาและไม่เห็นคุณประโยชน์ของอำนาจธรรม และการที่จะลงจากอำนาจก็เป็นเรื่องยากด้วยซ้ำเพราะเมื่อผู้ปกครองเสพติดอำนาจแล้วและยึดติดในผลประโยชน์ทางการเมือง ก็จะขาดปัญญาพิจารณาว่าอะไรควรไม่ควร

(๓) มีคณะที่ปรึกษา หมายถึง พระธรรมราชาเพียงลำพังคนเดียว ไม่สามารถจะบริหารบ้านเมืองได้อย่างทั่วถึง จึงจำเป็นต้องมีคณะที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิจากสาขาอาชีพต่างๆ และมีข้าราชการช่วยในการตรวจตรางานราชการแผ่นดิน การมีที่ปรึกษานับว่า มีความใจกว้างในการรับฟังปัญหาบ้านเมืองต่างๆ ซึ่งจะทำให้การทำงานมีความรอบคอบมากยิ่งขึ้น และไม่ก่อปัญหาทางการเมืองเหมือนพระราชาที่ยึดอัตตาธิปไตยในการปกครองดังที่กล่าวมา

(๔) จัดสรรระบบเศรษฐกิจ หมายถึง สงเคราะห์ประชาชน จัดสรรทรัพยากรแก่ผู้ยากไร้ สร้างระบบเศรษฐกิจขึ้นในถิ่นที่ยังไม่เจริญ โดยแบ่งปันทรัพยากรแก่คนยากจนเพื่อเป็นทุนในการดำเนินชีวิตและสร้างงานขึ้นในชุมชนหรือครอบครัว ในจกักวัดติสุตรไม่ได้กล่าวรายละเอียดเรื่องเศรษฐกิจไว้ มีเพียงข้อความในจักรวรรดิวัตรว่า “อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแคว้นแคว้น (รัฐ) ไม่มีทรัพย์ พึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย”^{๑๑๑} หมายถึงหน้าที่ของพระธรรมราชาที่ต้องเอาใจใส่รับผิดชอบดูแลปัญหาของคนยากจน เป็นการช่วยเหลือให้ทุนแก่ประชาชนเพื่อได้สร้างอาชีพให้มีรายได้ในการดำรงชีวิตและการแก้ปัญหาปากท้องของประชาชนก็เป็นการป้องกันปัญหาจริยธรรมไม่ให้เกิดขึ้นในสังคมด้วย

(๕) มีนโยบายขยายอำนาจแบบธรรมวิชัย หมายถึง มีนโยบายขยายหลักจริยศาสตร์การเมืองจริยศาสตร์สังคมกล่าวคือ มีนโยบายพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมคนในราชวงศ์หรือผู้ใต้ปกครอง ทั้งข้าราชการเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานและประชาชน นอกจากนี้ยังขยายหลักธรรมวิชัยไปยังผู้ปกครองในรัฐที่เป็นเมืองขึ้นโดยมิต้องใช้ศัสตราอาวุธ หลักจริยธรรมหรือจริยศาสตร์สังคมที่ใช้เป็นนโยบายธรรมวิชัยคือ เบญจศีลหรือศีล ๕ ในปัจจุบัน

การใช้หลักศีล ๕ เป็นแนวคิดหลักในการประกาศหลักธรรมวิชัย สืบเนื่องมาจากปัญหาทางการเมืองที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ มีจกักวัดติสุตร เป็นต้นนั้น เกิดจากการที่คนในสังคมไม่มีศีล ๕

^{๑๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

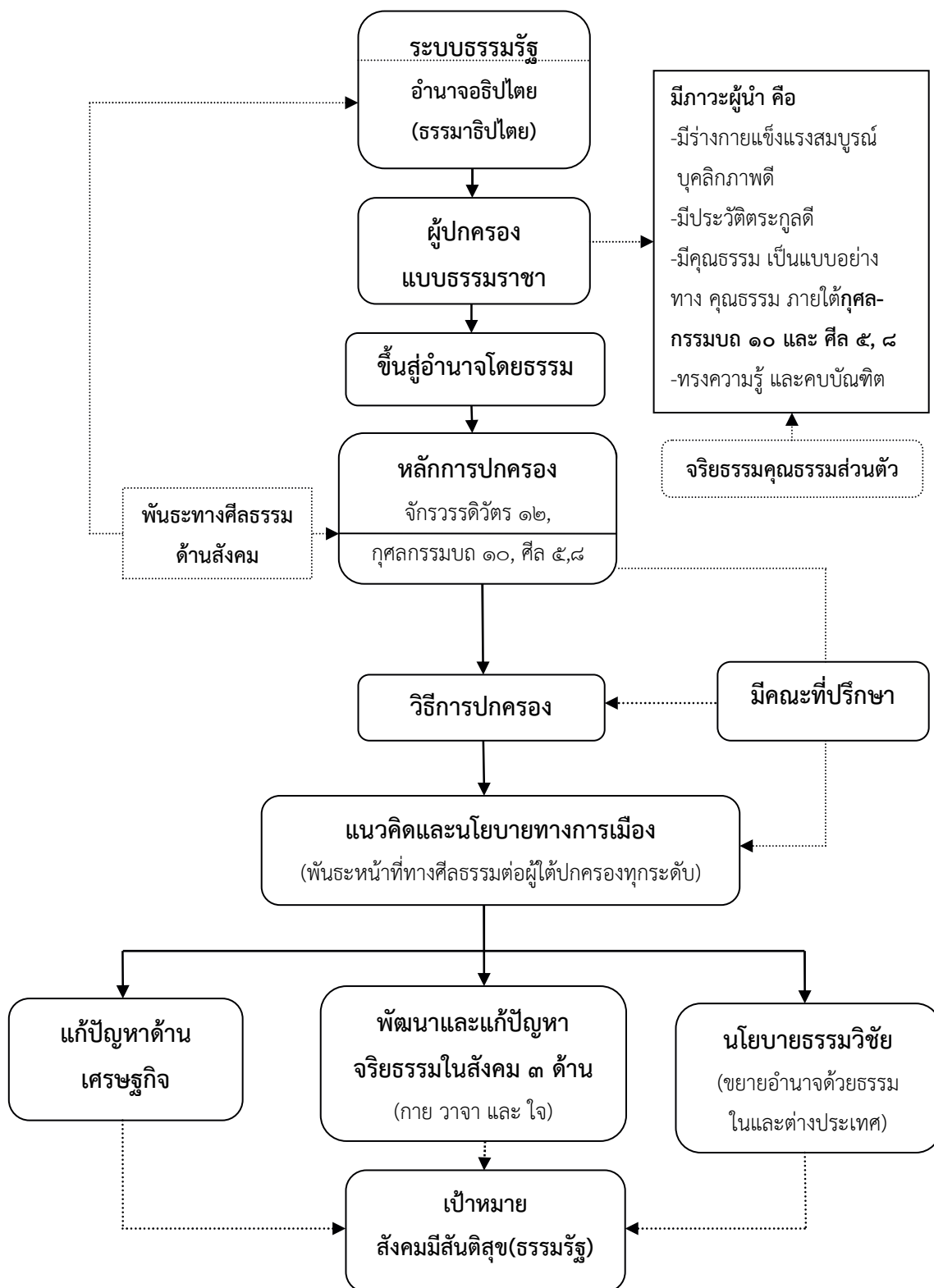
หรือไม่ได้เรียนรู้หลักปฏิบัติดังกล่าว จึงทำให้สังคมการเมืองถึงจุดเสื่อมเป็นอย่างมาก และเมื่อถึงยุคการปกครองของธรรมราชา ประชาชนปฏิบัติตามศีล ๕ แล้วสังคมก็เกิดความเจริญรุ่งเรืองด้านร่างกายและจิตใจ หลักศีล ๕ จึงเป็นแนวคิดพื้นฐานแห่งศีลธรรมที่เป็นเครื่องมือขับเคลื่อนสังคมให้มีสันติสุขและเป็นแนวคิดที่ช่วยปกป้องคุ้มครองป้องกันประชาชนไม่ให้ก่อปัญหาจริยธรรมทางกาย วาจา และใจ

จากที่ได้อธิบายมา การสร้างระบบธรรมวิชัยในรัฐจะให้สำเร็จได้นั้น จุดเริ่มต้นคือผู้ปกครองต้องสร้างระบบธรรมวิชัยให้เกิดขึ้นในตนเอง กล่าวคือ ฝึกอบรมปฏิบัติตนให้ดำรงตนอยู่ในคุณธรรมจนเป็นอุปนิสัย สามารถควบคุมจิตใจตนเองไม่ให้ปฏิบัติผิด สามารถเอาชนะอารมณ์ฝ่ายต่ำได้และเห็นคุณค่าของหลักธรรมวิชัยเหล่านั้น เรียกว่า เป็นแบบอย่างทางคุณธรรม สอนผู้อื่นโดยยกตนเป็นตัวอย่าง การสร้างหลักธรรมวิชัยในผู้ปกครองและในประชาชนในรัฐได้อย่างมั่นคงแล้ว จึงขยายหลักธรรมวิชัยไปยังดินแดนอื่น

นอกจากนั้นแนวคิดธรรมวิชัยเป็นแนวคิดที่เสนอเพื่อโต้แย้งหรือหักล้างระบบสงครามวิชัยในอินเดีย ที่กษัตริย์ผู้ปกครองมีหน้าที่เป็นนักรบและทำสงครามเพื่อขยายดินแดนทางการเมืองได้อย่างชอบธรรม เนื่องจากแนวคิดอินเดียเชื่อว่า การฆ่าในภาวะสงครามไม่บาป เพราะเป็นการฆ่าตามหน้าที่ และนอกจากนั้น ในปรัชญาอินเดียยังมีพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาโยธู การล่าสัตว์เพื่อเป็นเกมกีฬา พิธีกรรมกิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่นำไปสู่การฆ่าชีวิตของสัตว์อื่นได้อย่างชอบธรรมเช่นกัน ส่วนในพุทธปรัชญากลับเห็นแย้งว่า การฆ่าไม่ว่ากรณีใดก็ตาม ถือว่าเป็นการกระทำความบาปหรืออกุศลกรรมทางกาย ดังนั้น การฆ่าไม่ใช่เหตุผลที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความสุขของชีวิตและสังคมได้ เนื่องจากการทำเหตุที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ก็จะได้รับผลที่เป็นความทุกข์ การจะได้รับผลเป็นความสุขเป็นสิ่งที่ไม่สมเหตุสมผล

ดังนั้น พุทธปรัชญาถือว่า ธรรมวิชัย คือ การไม่เบียดเบียน ทำร้ายผู้อื่น มีดำรงชีวิตอยู่ด้วยความเมตตากรุณาต่อกัน จะเป็นผลทำให้สังคมมีความสุขและเป็นสังคมธรรมรัฐ

จากการศึกษาแนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญาทั้งด้านคุณลักษณะของผู้ปกครอง หลักการวิธีการปกครอง และเป้าหมายทางการเมือง เมื่อกล่าวโดยสรุป คุณลักษณะที่บ่งชี้ผู้ปกครองแบบธรรมราชานั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ประการคือ ๑) ภาวะผู้นำหรือจริยธรรมส่วนตัว(Individual Ethics) และ ๒) หลักการ วิธีการปกครองหรือพันธะทางศีลธรรมต่อสังคม (Social Ethics) สามารถแสดงแผนภาพตัวชี้วัดความเป็นธรรมราชาได้ดังต่อไปนี้

จากแผนภูมิดังกล่าวมา ระบบธรรมรัฐที่ปกครองโดยธรรมราชานั้น ต้องมีองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขจำเป็นทำให้เกิดระบบธรรมรัฐขึ้นมาได้ คือ ผู้ปกครอง ผู้ใต้ปกครอง และหลักการปกครองหรือนโยบายทางการเมือง

ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมสองด้านคือเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมส่วนตัว (Individual Ethics) ได้แก่ มีคุณธรรมจริยธรรมสำหรับปกครองตนเองหรือเป็นผู้มีประวัติดีงาม เป็นที่ไว้วางใจของประชาชนทั้งต่อหน้าและลับหลัง และเป็นผู้มีพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมต่อสังคม (Social Ethics) ได้แก่ ปกครองรัฐหรือประชาชนโดยธรรม

ผู้ใต้ปกครอง ต้องยอมรับเงื่อนไขการปกครองแบบธรรมราชาดังกล่าว และต้องเป็นผู้ศรัทธาในอำนาจแห่งธรรม ยอมปฏิบัติตามหลักคุณธรรม จริยธรรม หรือจริยศาสตร์สังคมที่เป็นกฎกติกาในการอยู่ร่วมกัน เช่น ยึดมั่นในหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ประพฤติตามศีล ๕ หรือหลักธรรมวินัย และประพฤติดีศีล ๘ ในเวลาอันเหมาะสมหรือเอื้ออำนวยที่จะประพฤติดังกล่าวเพิ่มมากยิ่งขึ้น

หลักการปกครองหรือนโยบายทางการเมือง เป็นหลักการที่อยู่ภายใต้ชุดความคิดเหล่านี้คือ หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และ ศีล ๕, ๘ เป็นแนวคิดทางการเมืองที่ครอบคลุมถึง การรักษา ค้ำครอง และป้องกันรัฐและประชาชนให้มีความมั่นคงในรัฐ มีความปลอดภัย อยู่บนพื้นฐานการพัฒนา ๓ ด้านคือ ด้านกายภาพหรือกายกรรม ได้แก่ มีความประพฤติดีทางกาย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และส่งเสริมระบบเศรษฐกิจหรืออาชีพต่างๆ ตามความเหมาะสมกับภาวะแวดล้อมหรือภูมิปัญญาของแต่ละชุมชน เช่น การเกษตรกรรม พาณิชยกรรม เป็นต้น ด้านวจีกรรมหรือการสื่อสาร ได้แก่ การอยู่ร่วมกันอย่างมีเมตตาธรรม มีการสื่อสารสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม และงดเว้นจากการสื่อสารที่เป็นเท็จ เรื่องที่ไม่มีความจริง ไม่เกิดประโยชน์แก่คนในรัฐ และด้านมโนกรรม ได้แก่ มีนโยบายพัฒนาระบบความคิดอย่างต่อเนื่องมุ่งให้ประชาชนมีความคิดที่ดีต่อตนเอง และมองบุคคลอื่นในแง่ดี ไม่คิดร้ายหรืออาฆาตพยาบาทต่อผู้อื่น

หลักคุณธรรมของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองนั้น อยู่ภายใต้ชุดความคิดที่เป็นหลักการปกครองอันเดียวกัน เช่น หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ หลักศีล ๕ ศีล ๘ และ ในกรณีศีล ๘ เป็นเหมือนข้อบังคับว่า ธรรมราชานั้นต้องปฏิบัติดีด้านกาย วาจาและใจในวันอุโบสถศีลหรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำของทุกเดือน เนื่องจากผู้ปกครองเป็นผู้นำสังคมหรือเป็นบุคคลสาธารณะ ต้องมีบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบมากกว่าประชาชน จึงจำเป็นต้องมีกฎกติกาในการควบคุมตนเองมากกว่าผู้อื่น ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นแบบอย่างด้านคุณธรรมและจะได้บริหารบ้านเมืองโดยความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย แม้ประชาชนทั่วไปในรัฐ หากมีความพร้อมที่จะประพฤติดังตามหลักศีล ๘ ก็ไม่ผิดกฎแห่งการกระทำดีแต่ประการใด สามารถจะประพฤติดังตามศีล ๕ หรือศีล ๘ ได้ในเวลาอันเหมาะสม ทั้งพระธรรมราชาและประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการประพฤติดีความดีทุกประการอย่างเท่าเทียมกัน